

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891.550 (573.3)

БОБОРАҶАБОВА ГУЛНОЗА ЗИЁВИДДИНОВНА

**КОНСЕПСИЯИ ШАҲСИЯТ ВА ҲУНАРИ ЧЕҲРАНИГОРӢ
ДАР ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ
(ҳимояи такрорӢ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз
руйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертатсия дар кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ: **Муллоев Абдусамад** – доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Муқарризони расмӣ: **Одинаев Нурмаҳмад Сафарович** – доктори илми филология, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон;

Шамшоди Чамшед – доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси филология, саромӯзгори кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Муассисаи пешбар: **Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.**

Ҷимояи такрории диссертатсия «8» июни соли 2023, соати 13:00 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-020-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суроға: шаҳри Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии № 10, толорони шурои олимони факултети филология) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «__» _____ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори илми филология

Сирочиддини Эмомалӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Дар саромади тамаддуни ҳар қавму миллат афроде қарор доранд, ки бо нерумандиву фарҳангсолорӣ ва хизматҳои шоиста шахсияти азим ва рисолати наҷибро соҳиб гардида, сабабгори бақо ва ҳастии фарҳанги халқу миллати хеш мегарданд. Ҳамин гуна рисолати таърихӣ ва фарҳангиро дар нимаи аввали садаи ХХ барои миллати тоҷик Садриддин Айнӣ бар дӯш гирифта тавонист.

Садриддин Айнӣ аз зумраи адибонест, ки дар сафҳаи пуршаъни тамаддун ва марҳилаи ҳассосу душвори таърихии халқҳои собиқ Аморати Бухоро бо чунин пайкори наҷибу созанда ва мақоми арҷманд дар эҳёву бақои ҳастии давлатдорӣ миллӣ ва шинохти тоҷикон дар ақсои олам ҷон ба гарав гузошта, як умр бошарафона дар ҳимояи адолати иҷтимоӣ, ғами халқу давлат ва миллат қарор дошта, дар мабной таъсире, ки баъд аз худ мероси пурарзише бар ҷой мондааст, намои шахсияти барҷаста ва чеҳраи дурахшону мондагори халқҳои Осиёи Марказӣ дар қарни ХХ шинохта шуда, бо сарнавишти пурсӯз, зиндагонии пуразоб ва ғоҷеабор талхиву ноқомҳои давраи ҳассостарини таърихии халқи тоҷикро таҳмил намуда, дар ташаккули ҳувияти ҷомеа таъсири судманд гузоштааст.

Дар ин робита шахсият, симои наҷибу ҷовидона, консепсияи эҷодӣ ва ҷусторҳои ҳунарии устод С. Айнӣ тимсоли барҷастаи ҳунари нависандагӣ, завқу андеша ва тафаккури бадеӣ аст, ки барои ҳувият ва худшиносии миллӣ заминаи боэътимод гузоштааст. Табиист, ки С. Айнӣ дар осораи баҳри пойдорӣ арзишҳои ахлоқиву ҳунари ва бақои умри халқ хидмат намуда, дар замони эҳёи таърихиву фарҳангӣ ба диди мушаххаси зебоишинохтӣ ва ғояҳои иҷтимоӣ тарҳу таровати тоза гузоштааст. Рӯзгор ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ мавзӯест гуногунпахлу, ғановатманд ва фароҳу доманадор ва осораи намунаи санъати зебо ва дастурамали ҳаётии мо буда, қуввати нависандагӣ ва ҳунари тасвирии ӯ дар навъи худ беназир аст. Осори безаволи С. Айнӣ ҳамчун намунаи барҷастаи насли реалистии адабиёти навини тоҷикии садаи ХХ арзишҳои хоси ғоявӣ ва зебоишинохтӣ дошта, ба раванди инкишофи адабиёту фарҳанги халқҳои ҳамҷавор таъсири судманд гузоштааст. Бинобар ин, дар таҳқиқ ва таҳлили ҳаёт ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ андеша бояд бо арзёбии мунсифона ва дақиқназарона бар пояҳои солими илмӣ, ахлоқӣ ва таърихӣ бунёд ёбад ва муҳимтарин падидаҳои осори эҷодиро новобаста аз фазои ҷомеаи ҳукмрон ва маҳдудияти мафкуравӣ таъин намояд.

Дар фаъолияти эҷодии С. Айнӣ таҷассуми бадеии воқеияти давраи муайяни таърихӣ ва марҳилаи ҳассоси сарнавишти таърихии халқ моҳияти андешаи муаллиф ва махсусияти ҷустуҷӯҳои бадеиро дар қаринаи таърихиву фарҳангӣ муайян сохтааст. Таҳаввул ва ташаккули сарнавиштҳову характерҳои гуногун ва фарогирии вусъатноки шинохти маърифати бадеии таърих дар таҳайюлотии эҷодии нависанда арзишманд ва ибратпазир буда, диди ҳамосии воқеият, пайванди таҳқиқи илмӣ, публитсистӣ ва бадеиро падидаи оварда, арзиши осори нависандаро ба маротиб афзун гардонидааст. Осори безавол, шахсияти

начиб ва чехраи дурахшони устод С. Айнӣ ба эътирофи муҳаққиқон сабақи таърих аст ва руҳи бедори халқ ва таърихи ҷовидони миллат мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Ташаккул ва таҳаввули адабиёти тоҷикии садаи ХХ бештар ба фаъолият, неруи эҷодӣ ва рисолати адабию эҷодии Садриддин Айнӣ вобастагӣ дошта, бар асари низоми худком ва тарҳрезिशудаи мафкуравии ҳукмрони даврони собиқ Шуравӣ ва меъёрҳои таҳмили таҳқиқ ва шинохти адабиёт ба таври комилу саҳеҳ мавриди таҳқиқ ва баррасии дақиқ қарор нагирифтаст. Аксари пажӯҳишгарону муҳаққиқон андешаҳои хешро аз нигоҳи равишу усулҳои таҳмили даврони ҳукмрон ва манофеи табақотию синфитҷӯию иҷтимоъгарой созмон дода, аз таҳлилу арзёбии ҷанбаҳои муҳимми эҷодӣ ва асилияти шахсияти ҳунари дар қанор монданд.

Осори С. Айнӣ ҳанӯз дар марҳилаҳои аввали фаъолияти эҷодиаши мавриди тавачҷуҳи муҳаққиқон ва пажӯҳишгарони адабиёт қарор гирифтааст. Ҳанӯз аз солҳои сиюми қарни ХХ таҳқиқот ва бинишҳои таҳқиқотии гуногун перомунӣ шахсият, осор ва ҳунари нависандагии С. Айнӣ бо ноқидҳои пуртазоди муаллифон бо эҷоди мақола, тақризу гузоришҳо, пажӯҳишҳои илмӣ, ҳамчунин китобҳои таърихи адабиёт, таълифоти назарӣ ва бадеӣ вобаста ба консепсия ва ҳунари эҷодии нависанда анҷом ёфтаанд.

Дар айнаишиносӣ таълифоти И.С. Брагинский «Садриддин Айнӣ. Мавод оид ба тарҷумаи ҳол ва хусусиятҳои эҷодӣ» (1948), «Садриддин Айнӣ. Очерки зиндагӣ ва эҷодиёти ӯ» (1954), «Зиндагӣ ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ» (1959), «Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ» (1968), «Муаммоҳои эҷодиёти Садриддин Айнӣ» (1976), «Аз Авасто то Айнӣ» (1981) ва ғайра аҳамияти махсуси илмӣ доранд.

Дар китоби «Зиндагӣ ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ» И.С. Брагинский яке аз аввалинҳо шуда, оид ба сарчашмаҳои эҷодиёти С. Айнӣ, ҷустуҷӯ ва муборизаҳои ӯ, таъсири мактаби инқилоб, таълифи асарҳои «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон», ҳикояи «Мактаби кӯҳна», повестҳои «Аҳмади Девбанд», «Ятим», «Марги судхӯр» ва «Ёддоштҳо» изҳори назар мекунад. Ҳамзамон, И.С. Брагинский таҳқиқи андешаҳои адибони машҳур К.Федин, Л.Леонов, В.Каверин, Я.Колас, П.Тичина, Ю.Фучик, Л.Арагон ва дигаронро дар бораи устод Айнӣ аз қорҳои муҳим махсуб медонад. Дар мавриди таҳқиқи масъалаҳои эҷодиёти Садриддин Айнӣ якҷанд таълифоти муҳим, аз ҷумла таълифоти Радий Фиш ва Раҳим Ҳошим «Бо амри вичдон», М. Шукуров «Садриддин Айнӣ», С. Табаров «Зиндагиномаи С. Айнӣ», А. Сайфуллоев «Мактаби Айнӣ», Л.Н. Демидчик чилди дувуми «Таърихи адабиёти шуравии тоҷик», «Луғатномаи асарҳои Айнӣ», андешаҳои Иржи Бечка, Н.Раҳимов ва маҷмуаи «Шуҳрати ҷаҳонии Айнӣ» ва ғайра анҷом ёфтааст, ки судманд мебошанд.

Осори С. Айнӣ аз оғози фаъолияташ дар иртибот ба масъалаҳои раванди адабиёти муосири тоҷик дар доираи мувоҳиса, мизҳои мудаввар, хонишҳои адабӣ, конференс ва семинарҳо, маҷаллаҳои «Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Шарқи сурх», «Садои Шарқ» ва дигар маҷаллаву расонаҳо мавриди нақду арзёбии адабиётшиносон қарор гирифта буд.

Дар ин робита биниш ва мулоҳизаҳои судманд дар боби айнишинӣ дар таълифоти донишмандон И.С. Брагинский, М. Шукуров, С. Табаров, Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, Х. Шарифов, А. Сайфуллоев, Х. Асозода, М. Раҷабӣ, А. Сатторзода, А. Кӯчаров, А. Маҳмадаминов, М. Имомов, М.Ю. Ҳочаева, А. Набавӣ, М. Абдуллоев, А. Муллоев, Ш. Солеҳов, Ҷ. Ҳамроев ва чанде баён шудааст.

Дар замони Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фароҳам омадани озодандешӣ нақш ва ҷойгоҳи С. Айнӣ дар таърихи адабиёти навини тоҷикӣ дар робита ба концепсияи ҳунари ва фардияти эҷодӣ, ҷустуҷӯҳои тафаккури бадеӣ ва ҳунари зебоишинохтӣ бояд муайян ва мушаххас гардад. Дар айни замон таҳқиқи концепсия ва фардияти эҷодӣ дар мисоли асарҳои ҷудогонаи С. Айнӣ дар адабиётшиносии тоҷик ба таври ҷудогона мавриди таҳқиқи ҳамачониба қарор нагирифтааст. Бинобар ин, зарурати тадқиқи концепсияи бадеии шахс ва маҳорати чехранигорӣ дар осори С. Айнӣ, махсусан дар «Ёддоштҳо» ба миён омадааст.

Робитаи таҳқиқ бо барнома ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи масоили марбут ба концепсияи шахсият ва ҳунари чехранигорӣ дар осори Садриддин Айнӣ бахше аз қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ махсус меёбад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади таҳқиқ муайян кардани ҷусторҳои фардии тафаккури эҷодӣ дар шинохт ва биниши тозаи осори бадеӣ ва арзишҳои маънавию маърифатӣ буда, таҳлил ва арзёбии хусусияти ғоявию мундариҷавӣ ва бадеии осори Садриддин Айнӣ дар заминаи мавзӯи мавриди назар ҳадаф ва вазифаҳои ҷустуҷӯи илмиро дарёфт ва арзёбӣ мекунад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои амалӣ гаштани аҳдофи зикршуда ба ҳалли вазифаҳои зерин тавачҷуҳ зоҳир шуд:

- таҳлили осор ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ, муайян намудани марҳилаҳои ташаккули шахсият ва чехраи ҳунарии адиб;
- таҳаввул ва ташаккули сарнавиштҳои характерҳои гуногун ва фарогирии вусъатноки шинохти маърифати бадеии таърих дар таҳайюлотии эҷодии нависанда;
- дар заминаи биниши нави таҳқиқи рӯзгору осори С. Айнӣ мушаххас намудани концепсияи бадеии эҷодиёти ӯ дар қарина ва муҳити адабии замон;
- баррасӣ ва арзёбии концепсияи мушаххаси илмию эҷодӣ дар мисоли фардияти эҷодии нависанда ва қаринаи муайяни таърихии ташаккул ва таҳаввули насри муосири тоҷикӣ;
- муайян намудани фардияти эҷодӣ ва ҳунари нависандагӣ дар мисоли «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ;

- арзёбии падидаи ҳунари, ҷанбаҳои маърифатӣ ва ахлоқӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ, биниши тафаккури бадеии нависанда ва равшан сохтани равишҳои ҳунари;
- бозтоби шахсияти таърихию эҷодӣ, чеҳраи адабӣ, симои муаллиф ва афроди эҷодкор дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ;
- таҷассуми симои равшанфикрон, шинохти шахсият ва симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ.

Объекти таҳқиқи диссертатсияро масъалаҳои адабиёти муосири тичик, махсусияти жанрҳои эпикӣ дар шакли ёддоштнависӣ дар мисоли «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва концепсияи эҷодӣ ва фардияти ҳунари чеҳранигории С. Айнӣ ташкил додааст.

Предмети таҳқиқи диссертатсия осори насрии устод С. Айнӣ, махсусан «Ёддоштҳо» дар заминаи таҳлил ва баррасии концепсияи ҳунари чеҳранигорӣ ва бозтоби чеҳраи равшанфикрон, симои муаллиф ва Аҳмади Дониш иборат мебошад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Дар ҷараёни таҳқиқ ба дастовардҳо ва осори назарии муҳаққиқони таърихи адабиёт ва назарияи он – М.М. Бахтин, Д.С. Лихачев, Г.Н. Поспелов, Х. Мирзозода, М. Шакурӣ, С. Табаров, Р. Ҳодизода, Х. Шарифов, А. Сайфуллоев, А. Сатторзода, А. Раҳмонзода, М. Имомзода, А. Набавӣ ва дигарон таъяс шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Асоси методологии таҳқиқро усулҳои илмии ба арзишҳои умумииinsonӣ ва милли асосёфта ташкил медиҳад. Дар ин таҳқиқ арзишҳои маданӣ-таърихӣ, компаративистика, таҳлили адабӣ-структуравии матни бадеӣ, усулҳои таърихӣ-муқоисавӣ, усули умумии универсалӣ, баён, таҳлил ва усулҳои таҳқиқотие, ки дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷи кишвар дида мешаванд, истифода шудаанд. Принципи асосии таҳқиқ усули муқоисавӣ-таърихӣ мебошад, ки он дар ҷараёни дарки қонунҳои илми адабиётшиносӣ ва истифодаи он дар ҷараёни таҳлили танқидии асари бадеӣ истифода мешавад.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба сифати сарчашмаҳои асосии таҳқиқ осори С. Айнӣ, аз ҷумла «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Мақтаби кӯҳна», «Аҳмади девбанд», «Ятим», «Марги судхӯр» ва «Ёддоштҳо» истифода шудаанд. Ҳамчунин, дар ҳолати зарурат аз осори дигар нависандагони муосир, ки ба ягон бахши кори таҳқиқӣ рабт доранд, истифода гардидааст.

Навгони илмии таҳқиқ аз он иборат аст, ки масъалаи концепсияи мушаххаси афкори адабӣ ҳамчун падидаи ҳунари эҷоди бадеӣ дар қаринаи муайяни таърихӣ ва ҷараёни насри муосири тоҷик бо диди тоза баррасӣ шуда, таъини ғаболияти адабии нависанда дар иртибот ба ҷанбаи ҳунарию фардияти эҷодӣ дар мисоли «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ, дар пайвандии замону муҳити адабии давр, арзишҳои ҳунари, фарогирии тадқиқоти гуногуни донишмандон ва биниши тозаи нақди адабии даврони истиқлол омӯхта ва тадқиқ шуда, масъалаҳои сиёсиву иҷтимоии замон, мавриди омӯзиш, таҳқиқи ҷомеъ ва арзёбӣ қарор мегирад.

Дараҷа ва савияи идроки муаммои ҳунари чехранигорӣ дар осори бадеии С. Айнӣ имкон медиҳад, ки паҳлуҳои ҷудоғонаи тафаккури бадеии нависандаро аз мавқеи нави арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ арзёбӣ кунем. Дар ин замина, кӯшишҳои дарки мавзуи мазбур зимни таҳқиқи фаъолияти эҷодӣ ва ҷанбаҳои ҳунари ба назар мерасад, вале таҳқиқ ва биниши илмии ин муаммо, шинохти махсусияти тафаккури бадеӣ ва инъикоси афкори адабию эстетикӣ мавзӯ дар эҷодиёти С. Айнӣ нав ва судманд мебошад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар осори устод Айнӣ суннатҳои адабии гузашта ва хосса, шеваҳои чехранигории насри ривоятии форсии тоҷикӣ фаровон истифода шуда, нависанда дар қиссаҳои «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», «Марги судхӯр, романҳои «Дохунда», «Ғуломон» ва «Ёддоштҳо» чехраҳои зиёди комили бадеиро ба вуҷуд оварда, навҷӯиву тозақориҳои зиёд кардааст.

2. Маҷмуи андеша ва фарзияи мушаххаси илмӣ, падидаҳои адабӣ ва таъини фардияти эҷодӣ дар мисоли «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ дар насри муосири тоҷик бо диди тоза баррасӣ шуда, фаъолияти адабии нависанда дар иртибот бо замони ӯ, муҳити адабии давр, арзишҳои ҳунари, бо фарогирии таҳқиқоти донишмандони дигар, бо биниши тозаи нақди адабии даврони истиқлол омӯхта ва таҳқиқ шудааст.

3. Ҷусторҳои ҳунари, фардияти эҷодӣ ва концепсияи мушаххаси эҷоди бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ омӯхта шуда, таъкид мешавад, ки симоҳои асар инъикосгари ҳаёти як давраи муҳимми ҳаёти халқ, мардумони одиву зиёиён мебошанд. Масоили мушаххаси илмӣ ва мушкилоти ҳунари эҷоди бадеӣ дар асари ҷудоғонаи нависанда аз дидгоҳи ҳамоҳангии замон ва қаринаи муайяни таърихӣ тасвир шудааст.

4. Симои муаллиф дар «Ёддоштҳо» ҳамчун иштирокчии фаъол, неруманд, наҷиб, мушоҳид ва таҳлилгари ҳассос мучассам мегардад. Маншаъ ва мабдаи концепсияи эҷодии С. Айнӣ ҳамчун адиби тавоно дар инъикоси арзишҳои умумиинсонӣ ва миллӣ, тафаккури бадеӣ, фалсафӣ ва маърифатӣ таҳқиқ ва баррасӣ гардидаанд.

5. Концепсияи шахсияти эҷодӣ ва симои ҳунари дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ҷанбаҳои умумибашарӣ, миллӣ ва таърихӣ дорад. Муаллифи рисола бо истифода аз истилоҳҳои «концепсияи эҷоди бадеӣ», «шахсият ва симои ҳунари», «симои муаллиф», «ҳунари нависандагӣ» ва монанди инҳо бозтоби андеша ва таҷассуми руҳи замон, ҳаёти халқ ва ормонҳои миллиро ёдоварӣ намуда, бо биниши тоза баррасӣ менамояд. Дар ин чараён, фикр ва мулоҳизаҳои нақди адабии солҳои гуногун дар нисбати осори нависанда ва махсусан «Ёддоштҳо» таҳлил ва таҳқиқ шуда, хулоса ва натиҷагирӣ шудаанд.

6. Шинохти шахсияту осори мутафаккир ва маорифпарвари бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш дар охириҳои қарни XIX ба миён омада, бозтоби муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замони зиндагиаш дар сарчашмаҳои таърихӣ ва илмӣ маълумоти зарурӣ фароҳам оварда ва аз ҳамин ҷиҳат таҳқиқи бадеии ин марҳилаи муҳимми таърихӣ халқи тоҷик тавассути бозтоби чехраи Аҳмади Дониш

ва рӯшанфикрони замон дар «Таърихи инқилоби Бухоро» ва «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ чиҳатҳои гуногуни ҳаёти маънавии нимаи дуюми асри XIX таҷассум ёфтааст.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он зоҳир меёбанд, ки бори аввал концепсияи бадеию чехранигорӣ, ҷанбаҳои маърифатӣю зебоишинохтӣ, падидаҳои ҳунари ва эҷодии осори насрии С. Айнӣ ва махсусан дар иртибот бо замон ва арзишҳои миллӣ дар «Ёддоштҳо» баррасӣ ва арзёбӣ мешавад. Дар ин замина, осори нависанда таҳлил шуда, қонуниятҳои назарӣ ва амалии таҷассуми симои адиб ва равшанфикрони даврони тасвиргардида муайян карда мешавад. Дар диссертатсия афкори назарӣ дар боби айнишиносӣ ифода гардида, хусусияти тафаккури бадеӣ ва таҷассуми концепсияи шахсият ва симои эҷодӣ дар заминаи «Ёддоштҳо» бозгӯӣ шудааст. Шинохт ва арзёбии ҳунар ва тафаккури бадеии С.Айнӣ, таблиғи равишу чараёнҳои пешқадами адабиёти навини тоҷик бо фарогирии арзиши аҳдофи миллӣ ва зебоишинохтӣ баррасӣ гардидааст.

Натиҷаҳои пажӯҳишро метавон ҳангоми таълифи китобҳои таърихи адабиёти муосири тоҷик, таърихи нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ, таълифи китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ аз таърихи адабиёти тоҷик, таҳияи таърихи ҷомеъ ва раванди адабиёти муосир истифода кард.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Концепсияи шахсият ва ҳунари чехранигорӣ дар осори Садриддин Айнӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология бо шиносномаи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ мувофиқат мекунад.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мундариҷа ва қисматҳои асосии диссертатсия дар конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ «Артиши миллӣ – сипари бозғамии Ватан» (Душанбе, 2022) ва конференсияи анъанавӣ ҳамасолаи апрелии ҳайати устодону кормандони ДДОТ ба номи С. Айнӣ (солҳои 2017-2020) баён шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (№ 8, аз 24.06.2019) муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар шакли панҷ мақолаи тақризшавандаи шомили феҳристи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мунташир шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосии қисми таҳқиқӣ дар 7 мақолаи муаллиф маводи конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ ба нашр расидаанд. Аз инҳо 5 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, шаш фасл, хулосаю китобнома ва 168 саҳифаи компютерӣ иборат аст.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима зарурати таҳқиқ ва моҳияти мавзӯ асоснок ва ҳадафу вазифаҳои таҳқиқот муайян карда шудааст. Инчунин, методи таҳқиқ тавсиф шуда, арзиши назарӣ ва амалии он мушаххас ва дараҷаи таҳқиқи масъала муайян гардидааст.

Боби аввали диссертатсия «**Мушкилоти чехранигорӣ дар осори устод С. Айнӣ**» буда, фасли нахусти он ба мавзӯи «**Марҳилаҳои асосии ташаккули ҳунари чехранигорӣ дар осори устод С. Айнӣ**» бахшида шудааст.

Масъалаи омӯзиши ҷанбаҳои ҳунари ва адабии осори бадеӣ, аз проблемаҳои муҳимму бунёди адабиётшиносии муосир мебошад. Таҳқиқу баррасии муфассалу фарогири ин масъала дар осори устод С. Айнӣ имкон медиҳад, ки мо ба коргоҳи эҷодии нависанда ворид шуда, хасоиси веҷаи сабкию ҳунарии вайро ошкор созем. Табиист, ки дар замони ҳукмронии мафкураи ҳукмрони ҳизбӣ ба иллати тавачҷуҳи бештари муҳаққиқон ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва мафкуравии осори адабӣ бисёре аз масоили муҳимми ҳунари ва сабкии адабиёт аз назари муҳаққиқон дур мемонд.

Айни замон комилан фазои дигари сиёсату мафкуравӣ пайдо шуд ва концепсияҳои илмиву пажӯҳиши аҳди Шуравиро бо диди нав бознигарӣ мебарояд намуд. Ин иқдоми суҳаншиносӣ ва пажӯҳишӣ имкон медиҳад, ки моҳияти адабию ҳунари ва таносуби ҳақиқати воқеию бадеии асарҳои муҳимму мондагори адабиёт аз дидгоҳи тозаи наққодӣ ошкор карда шавад. Аз ин ҷиҳат, дар масири бознигарӣ ва таҳқиқи адабиёти аҳди Шуравӣ аз нигоҳи нав ба масъалаи ҳунари чехранигории устод С. Айнӣ равшанӣ андохта шудааст.

Ҳунари чехранигорӣ аз ҷумлаи масоили муҳимми поэтикаи асари адабӣ ва хосса насри бадеӣ маҳсуб мешавад. Ин масъала дар ҳар давраи инкишофи адабиёт, аз ҷумла адабиёти муосири тоҷик ба тарзҳои гуногун вобаста ба ҳунару истеъдоди адабии нависандагон бозтоб мешавад. Дар ин замина ба қавли устод М. Шакурӣ «нахустин қадамҳои ҷиддии насри реалистии тоҷик бо номи Садриддин Айнӣ вобастагӣ дорад».¹

Муҳаққиқон дар баробари сифатҳои гуногуни адабию бадеӣ ҳунари чехранигориро дар осори устод С. Айнӣ маҳсус қайд карда, таҷрибаи бойи зиндагӣ, дониши мукаммали ҳаётӣ ва мушоҳидакории ӯро таъкид намудаанд. Устод Айнӣ дар осори худ ҳақиқати воқеӣ ва таърихи меъри асосии тасвири бадеӣ қарор дода, ҷиҳати муҳимми коргоҳи эҷодии худро дар оғози «Ёддоштҳо» чунин баён кардааст: «Ёддоштҳоям ба бештарини роман, повест, очерк ва ҳикояҳои таъриҳӣ ба сифати материалҳои асосӣ хизмат карданд».²

Ҷараёни ташаккули ҳунари чехранигориро дар осори С. Айнӣ ба се марҳила ҷудо намудан мумкин аст. Марҳилаи аввал ин чехраҳои мебошанд, ки ӯ дар нахустин асарҳои пешазинқилобӣ офаридааст. Маҳсусан дар ҳикояҳои «Таҳзиб-ус-сибён» шеваи ҷолиби чехранигорӣ моҳият ва вазифаи муҳимми тарбиятӣ ва маърифатӣ дорад.

¹ Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик: насри солҳои 1945-1974. Ҷ. 4 / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 3.

² Айнӣ, С. Куллийат. Ҷ. 6 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 7.

Марҳилаи дуюми инкишофи ҳунари чехранигории С. Айнӣ баъди инкилоб, аз замоне ки ӯ ба кори адабиёт камари ҳиммат мебандад, оғоз мешавад. Вай дар «Чаллодони Бухоро» ва махсусан повести «Одина» ҳунари чехранигориашро хеле ривоч медиҳад, ки он ба ташаккули сабку саликаи нависандагии ӯ вобастагӣ дорад.

Дар «Чаллодони Бухоро» яке аз пурфочетарин ва дахшатноктарин ҳодисаи ҷазо додани гунаҳкорон дар Бухорои давраи амирсолорӣ тасвир ёфта, воқеаи мудҳиши қатли шӯришгаронро, ки аз тарафи одамони амир дастгири зиндонӣ гардида буданд, ба қалам медиҳад. Нависанда барои тасвири воқеаҳои пуршиддату зудчараёни арафаи Инкилоби Бухоро усули баёни бадеии қисса андар қиссаро, ки дар насри классикӣ ва омиёнаи форсии тоҷикӣ мақоми хосса дошт, интихоб менамояд. Дар ҳар як ҳикояи ин асар на танҳо манзараҳо ва ҳодисаҳои пурфочеаи он рӯзгор, балки чехраҳои амир, қозӣ, аълам, миршаб, чаллод, гунаҳгори мазлум ва ғайра ба тасвир омадаанд.

Дар тасвири С. Айнӣ чехраи умумии ҷадидон бо нишон додани сару либос, ришу мӯйлаб, шуғл ва тамоили андешавию ғоявиашон сурат мегирад ва маҳорати чехранигории муаллиф ошкор мегардад. Дар баробари тасвири чехраи ашхоси гуногун, манзаранигорӣ, махсусан, манзараҳои мудҳиши ҷазодихӣ ва одамкушии чаллодони амир, нишон додани макону манзилҳо ва хосса атрофи Арки Бухоро, ки нуктаи марказии чараёни ҳодисаю воқеаҳост, маҳорати хосси тасвирнигории адибро нишон медиҳад.

С. Айнӣ аксари ин манзараҳоро аз мавқеи инсонпарварӣ ва башардӯстӣ тасвир менамояд. Дар ҳақиқат, «ғояи инсонпарварии нависанда на фақат дар изҳори ҳамдардӣ ва раҳму шафқат нисбат ба мақтулҳо, балки дар ифодаи нафрату ғзаб, қароҳат ва эътирози сахти ҷамъияте зуҳур кардааст, ки боиси кушта шудани мардуми бегуноҳ мегардад».¹

Дар «Одина» мо шеваи дигари тасвири чехраи қаҳрамонро мебинем, ки он воқеан далели равшани камолоти ҳунари чехранигорӣ аст. Агар дар повести «Чаллодони Бухоро» фочеаи иҷтимоии ҷомеа ба қалам дода шавад, дар қиссаи «Одина» фочеаи рӯзгори шахсии як нафар – Одинаи нокому шӯрбахт тасвир мешавад. Усулу шеваи чехранигорӣ дар ин асар вобаста ба мавзую мазмун ва иштироки шахсияти дostonӣ дар чараёни нақл аз ҳам фарқ мекунад. Дар «Одина» сарнавишти инсони мушаххас бо ҳама фочеаҳои шахсию иҷтимоияш баён мешавад. Нависанда аз тариқи тасвири симои бадеии Одина муносибати гарму самимӣ, боварию муҳаббати худ ва ҳамдардиву хайрхохиву раҳму шафқати хешро нисбат ба мазлумон ва намояндагони халқи одӣ равшан ифода месозад.

«Бо «Одина» одами одӣ ва зиндагии рӯзмарраи ӯ, таъкид менамояд, – М. Шакурӣ, – фикру ҳиссиёти сода, орзую омоли заминии вай ба адабиёти тоҷик дохил гардида, садои тапиши дили инсонии ӯ ба гӯши ҷаҳониён расид».²

¹ Таърихи адабиёти советии тоҷик: инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1984. – С. 229.

² Шукуров, М. Пайванди замонҳо ва халқҳо (мачмуи мақолаҳо) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 155.

Мавзуи марказии «Дохунда» талошу муборизаи халқ барои инқилоб ва сохтмони ҷомеаи нав мебошад. Нависанда тавассути тасвири чехраҳои бадеии Ёдгор, Гулнор хостааст, ки масъалаи нақшу мақоми шахсиятро дар тағйири муҳити иҷтимоӣ ба миён гузорад. Баёни бадеии нависанда онҳоро аз миёни ҷавонони тоҷики он солҳо то ба дараҷаи шахсиятҳои таъсиргузори ҷомеа мерасонад. Дар романи «Дохунда» чехраи бадеии Ёдгор нисбат ба Одина ғайбатро муборизатар мебошад, ки ин ба муҳити камолоти шахсияти ӯ иртиботи қавӣ дорад. Нависанда воқеаҳои ҳаётӣ ва тағйири афкори андешаи мардумро ҳамчун санъаткор ва адиби тавонои воқеагӯ бо чехраҳои равшани инсонӣ ва нақши ҳодисаю воқеаҳои дорои арзиши адабӣю эстетикӣ тасвир менамояд.

Асари дигари устод Айнӣ, ки аз нигоҳи ҳунари чехранигорӣ ҷолиби тавачҷуҳ мебошад, романи «Ғулумон» маҳсуб меёбад. Таълифи ин асар қудрату маҳорати нависандагӣ ва ҳунари чехранигории С. Айнӣро ҳарчи бештар ошкор намудааст. Дар асар чехраҳои ғайбат хеле зиёданд ва пурдоманаву муфассал тасвир шудаанд. Дар баробари тасвири симои зоҳирию ботинии се насли ғулумон ва бойҳову ғулумдорони ҳамон давра боз дар маҷрои нақл як неруеро дар назар дорад, ки он кулӣ ва тавоно мебошад. Ин неру ва ин қувваи бузург ба эътирофи аксари муҳаққикон халқ мебошад, ки вай созанда ва танзимкунандаи таърих ва равандҳои он аст. Ин ҷиҳати сабки чехранигории С. Айнӣро ба мушоҳида гирифта устод М. Шакурӣ дуруст қайд мекунад: « ба фардияти инсон диққати маҳсус додани нависанда имкон фароҳам кард, ки сифатҳои асосии симои маънавии халқ боз ҳам амиқтар падида оварда шавад, на фақат хорию зории халқ дар гузашта ва ҷидду ҷаҳди ӯ ба сӯйи адлу инсоф ва озодӣ, балки мураккабият ва хусусиятҳои маънавияти ӯ, ақлу хирад ва дилу нияти ӯ беҳтар нишон дода шавад».¹

Дар чехранигории бадеии С. Айнӣ на танҳо симои ботинии қаҳрамон бозтоб мешавад, балки моҳияти андешаи эҷодии ӯ, мақсаду ғояи асар ва ҳақиқати воқеаю таърихии рӯзгори қаҳрамон таҷассум меёбад.

Масъалаи омӯзиши марҳилаҳои асосии ташаккули ҳунари чехранигорӣ, ҷанбаҳои ҳунари ва адабии осори С. Айнӣ аз мавзӯҳои муҳимму бунёдии адабиётшиносии муосир мебошад. Таҳқиқу баррасии муфассалу фарогири ин масъала, аз ҷумла дар асарҳои алоҳидаи устод С. Айнӣ имкон медиҳад, ки мо ба коргоҳи эҷодии нависандагон ворид шавем ва хасоиси вежаи сабкию ҳунарии осори бадеии онҳоро ошкор созем.

Дар фасли дуюм «**Шахсият ва воқеият: таносуби ҳақиқати воқеа ва ҳақиқати бадеӣ дар ҳунари чехранигории устод С. Айнӣ**» таҳқиқи ҷанбаҳои ҳунарии осори адабӣ, таносуби ҳақиқати воқеа ва ҳақиқати бадеӣ таҳлил шуда, аз маводи зиндагӣ, аз ҳодисаю воқеаҳо ва шахсиятҳои дорои арзиши адабӣ кор гирифтани нависанда равшан мегардад.

Устод Садриддин Айнӣ бозтоби ин мушкилотро дар ҳар як асари хурду бузургаш ба мушоҳида мегирад. Ин сифати адабӣю эҷодӣро М. Шакурӣ

¹ Шукуров, М. Пайванди замони ва халқҳо (маҷмуи мақолаҳо) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 165.

чунин таъкид мекунад: «Дар сарнавишти пургунҷоиши устод Айнӣ гӯё як қисми саргузашти халқаш, баъзе лаҳзаҳои муҳимми таърихи пурсарвату пурначобат ва сервоқеаву сермусибати тоҷикон, инчунин тамоми роҳи онҳо ба сӯйи Октябр ва дигаргуниҳои азими сотсиалистӣ инъикос гардидааст».¹

Воқеан, устод Айнӣ дар осори гуногунжанр ва гуногунранг мазмуни иҷтимоии рӯйдодҳои атрофро ба андеша гирифта, аз дарки амиқу воқеияти рӯзгори шахсӣ ва иҷтимоии худ ба фаҳмиши фалсафии ҳақиқати замон, ба дарки равшани қонуниятҳои ҷараёни таърих омада расид.

Дар осори С. Айнӣ таҳқиқи бадеии воқеияти зиндагӣ бо таҳқиқи илмии он баробар ҷараён ёфта, ба таърих ва замони муосир дар пайванди ҳам менигарад, ки омили асосии таърихияти устувори асарҳои адабию бадеии ӯ гардидаанд. Осори С. Айнӣ сабақи таърих аст ва ӯ худ таърихи зинда ва руҳи бедори халқ мебошад. Таърих, сабақи ҳаёт ва дардҳои халқ дар асарҳои ӯ дар ҳамбастагии устувору мантиқӣ падидор шудаанд. Ин меъёри устувори дарку маърифати бадеии ҳақиқати воқеиро мо беш аз ҳама дар чехранигорӣ ва тасвири симои бадеии ҳамзамонаш мебинем. Дар асарҳои ӯ намояндагони ҳама табақаҳои иҷтимоӣ тасвир шудаанд, ки онро дар маҷмуъ муҳаққиқон халқ номиданд.

Дар таносуби ҳақиқати воқеию ҳақиқати бадеӣ дар аксар асарҳои бадеии С. Айнӣ чунин муносибати ҳақиқатнигоронаро мушоҳида кардан мумкин аст. Нависанда воқеаҳои пурдаҳшати одамкуширо, ки асоси сужети повести «Ҷаллодони Бухоро»-ро ташкил медиҳанд, дар очерки таърихӣ «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ба таври муфассал шарҳу тафсир намудааст.

С. Айнӣ дар чехранигории бадеӣ маҳорати хос дорад, ки онро метавон ба ҳайси як рӯкни муҳимми мактаби адабии ӯ арзёбӣ кард. Аксари чехраҳои бадеии офаридаи ӯ хусусияти созмондиҳии сохтори асарро доранд, ки онро ҳам дар ҳикояи нависанда ва ҳам дар асарҳои бузургҳаҷми ӯ мисли «Одина», «Дохунда», «Марги судхӯр» ва «Ятим» дидан мумкин аст.

С. Айнӣ тибқи эътирофи аксари муҳаққиқони осораш на танҳо дар тасвири воқеаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ, балки дар офаридани чехраҳои гуногуни бадеӣ, тасвири симои зоҳирию ботинии намояндагони табақаҳои мухталифи иҷтимоӣ маҳорати баланд дорад. Аз нигоҳи ҳунари нигорандагӣ ва арзиши адабию бадеӣ аксари қаҳрамонҳои ба истилоҳ мусбату манфии асарҳои ӯ дар пояи баланди ҳунарию бадеӣ қарор доранд. Аз ҷумла чехраи бадеии Қорӣ Ишқамба аз нигоҳи ҳунари чехранигорӣ дар адабиёти ҷаҳон ҳамсонӣ ҳампоя ва ҳамрадиқ надорад. Вай дар офаридани чехраҳои бадеӣ ҳам ба суннатҳои адабии гузашта ва ҳам ба суннатҳои навини адабиёти рус ва Шуравӣ таъя менамояд.

Устод С. Айнӣ дар чехранигории публитсистӣ ҳам маҳорати бузург доштани худро дар «Таърихи инқилоби Бухоро», «Муҳтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва махсусан ҷаҳор қисми «Ёддоштҳо» нишон медиҳад. Махсусан, чехраи амирон, қозиҳо, мударрисон ва

¹ Шукуров, М. Пайванди замониҳо ва халқҳо (маҷмуи мақолаҳо) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 147.

дигар мансабдорони аморат, намояндагони сафоратхонаҳои Русия, мактабдонону мусулмонони мактабҳои чадида, намояндагони зиёиёни пешқадам, чадидон ва маорифпарварони Бухоро бо номхояшон ва бо нишон додани замону макони воқеии қору фаъолияти онҳо тасвир мешаванд.

Дар боби дуюм «**Бозтоби шахсияти таърихӣ ва симои рӯшанфикрон дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ**» концепсияи бадеии насри муосир дар мисоли таҷассуми симои равшанфикрон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Фасли якуми боби дуюм «Таҷассуми симои равшанфикрон дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ» ба тасвири симои шахсияти таърихӣ хунари ва ҷеҳраҳои равшанфикрони Бухоро бахшида шудааст. «Ёддоштҳо» дар адабиёти шуравии тоҷик нахустин асарест, ки воқеаҳои муҳимтарини муборизаи синфӣ ва ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти маънавии нимаи дуюми асри XIX дар он таҷассум ёфта, шуури иҷтимоии халқ ва моҳияти замонро равшан ифода намудааст, ки бо афкори баланди дилнишин, каломии пурэҷоз, равшанбаёнӣ, воқеънигорӣ, офариниши симоҳои начибу мондагор дар хотир нақшгузор аст.

Устод Айнӣ дар ин асар як давраи муҳимми ҳаёти халқро басо фароҳу доманадор бо лавҳаю манзараҳои бадеӣ ва муносибати шахсиятҳои таърихӣ ба тасвир гирифта, бунёдкории халқро дар симои одитарин ва зеботарин одамон нишон дода, манзараҳои ҳудогоҳӣ ва бедории иҷтимоиро таҷассум намудааст. Аксар симоҳои дар «Ёддоштҳо» тасвиршуда бо фазлу камолоти инсонӣ мазмуну моҳияти афкори замонро ифода менамоянд. Таҳқиқи бадеии саҳифаҳои ҳаёти дурахшони халқ вобаста ба сарнавишти фардҳои баруманди он ифодагари робита ва идомаи наслҳо маҳсуб меёбад. Ин омил бар он боис мегардад, ки шахс қаробати худро ба халқ, ба таърих ва орзую умеди он эҳсос бикунад ва ормонҳои маънавию асоси ҳар гуна фаъолият қарор бидиҳад. Дар ин замина, таҳқиқи концепсияи эҷодӣ ва адабии С. Айнӣ арзиши илмӣ, маърифатӣ ва хунари дошта, кашфи хусусияти хунари ва ҷанбаҳои иҷтимоӣ маърифатии осораш дар рушди минбаъдаи адабиёт, фарҳанги миллӣ ва тамоюлҳои тамаддуни муосир аҳамиятнок мебошад.

Тасвири симои рӯшанфикрон ва зиёиёни пешқадам дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ба сифати падидаи тозаи хунари дар насри муосири тоҷик шинохта шуда, ифодагари суннат ва анъанаҳои адабӣ, руҳия ва воқеияти замон мебошад. Бозтоби шахсият ва ҷеҳраҳои хунарии зиёиён ва рӯшанфикрон аз мавзӯҳои муҳимми «Ёддоштҳо» буда, муаллиф муносибати ин табақаи бунёдкори ҷомеаро ба амиру амалдорон ва руҳониёни расмӣ бештар нишон дода, муносибати онҳоро равшан тасвир намудааст. Ҷеҳраҳои дурахшон ва симои таъсиргузори зиёиёни пешқадам дар охири асри XIX ҳамчун қувваи бунёдкор ва фаъоли иҷтимоӣ табдил ёфта, ба падидаҳои бедории фикрии ҷомеаи ғафлатмондаи Аморати Бухоро мусоидат намуд.

Вусъати ҷанбаҳои хунари нависандагии С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» роҳу равиши тозаро дар жанри ёддоштнависӣ муайян намудааст. Таҳқиқу баррасии масоили ҷеҳранигорӣ ва шахсияти равшанфикрон ва зиёиён дар «Ёддоштҳо» собит месозад, ки дар ҳақиқат, мактаби адабии устод С. Айнӣ дар насри

муосири тоҷикӣ сабақи ибратомӯз буда, муҳимтарин падида ва шохисаҳои осори ӯро муайян сохтааст.

Дар «Ёддоштҳо» симои Аҳмади Дониш, Шамсуддин Шохин, Шарифчонмахдум, Садри Сарир, Ҳочӣ Абдулазиз, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Мирзо Ҳаити Саҳбо, Ҳомидбек, Абдулмаҷиди Зӯфунун, Яҳёҷоҷа, Қорӣ Абдулқарими Офарин, Мулло Амон, Мулло Туроб, Ҳочӣ Махдум ва дигарон дар заминаи воқеияти таърихӣ ва коргоҳи эҷодии нависанда шинохта шуда, чехраи адабии онҳо дар алоқамандӣ бо хислату характер ва ғайолияти иҷтимоӣ равшан зоҳир гаштааст. Муаллиф ба моҳияти муносибатҳои иҷтимоӣ ва маърифатӣ диққат дода, мусодамаи маънавиро ҳамчун воситаи ошкор сохтани хилқати шахсият ва симоҳои таърихӣ ва ҳунари корбаст намудааст. Равшанфикронро зиёиён бо таъмини адолати иҷтимоӣ дар тафсири бадеии муаллиф муҳофизон ва посдорони саодати башар ва амну осоиши ҷомеа мебошанд.

Шинохти шахсият ва таҷассуми симои равшанфикрон ва зиёиён дар «Ёддоштҳо» яке аз масъалаҳои марказӣ буда, ҳамчун ҷузъи сарнавиштсоз ва бақои ҳастии халқ аҳаммият пайдо карда, мазмуни амиқи иҷтимоӣ гирифтааст. Дар шахсияти ҷунин ашхос моҳияти ҳастии инсон, замон ва набзу руҳияи ҳаёти иҷтимоӣ равшан ифода меёбад.

Устод С. Айнӣ дар идроки бадеии руҳия ва набзи ҳаёти ҷомеа масоили муҳимми иҷтимоӣ, ахлоқӣ, таърихӣ ва фарҳангиро бозгӯ намуда, осори ӯ ба бозсозии тафаккури маънавият, шинохти меъёрҳои адолати иҷтимоӣ, завқи дунёшиносӣ ва зебоишиносӣ мусоидат менамояд.

Дар фасли дуюм «**Симои муаллиф ва нигориши руҳи замон дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ**» бозтоби чехраи Садриддин Айнӣ, ки қаҳрамони асосии асар аст, мавқеи шоиста дошта, ташаккул ёфтани характери вай яке аз масъалаҳои муҳимми асар маҳсуб меёбад. Симои ҳунарии Садриддин қабл аз инқилоб ҳамчун шахсияти донишманду адиби нуктасанҷ шинохта шуда, тафаккури адабию эстетикаш дар муҳити фарҳанги суннатӣ ва шеърӯ адаби пурғановати ниёкон бунёд ва ташаккул ёфт ва дар қатори фозилони давр ва зиёиёни пешқадам қарор гирифта буд.

Дар «Ёддоштҳо» аз саҳифаҳои нахустин хонанда ба воқеаҳо ва ҳолатҳои зиндагии муаллиф дар як даврони муайяни таърихӣ шиносӣ пайдо намуда, ҳаёти гузаштаи халқро тоза ба тарзи воқеӣ дарк намуда, қимати зиндагии имрӯзаро ба ҳубӣ мефаҳмад. Муаллиф диққати асосиро ба тасвири ҳаёти халқ ва муҳимтарин ҳодисоту рӯйдоди замон дода, муҳити хонавода, ҳаёти деҳоти Соктаре ва Маҳаллаи Боло хотироту ёди аҷдод, саргузашти пурғоҷеаву ноором ва талхи худ, ҳаёти мадрасаҳои Бухоро, тарзи таълиму тадрис ва барномаҳои дарсӣ, ҳаёти табақаҳои гуногуни аҳоли, ҳаракат ва норозигиҳо ба муқобили ҷабру зулм, беадолатӣ, ғасод, ваҳшонияти ҳокимони Аморати Бухоро ва муҳити иҷтимоиро тасвир менамояд. Вай тасвири ҳаёти иҷтимоии Бухороро дар мавқеи бунёдӣ гузошта, симои худро дар замина ва таъсири он тасвир менамояд, ки он ҳамчун симои марказии асар аз аввал то охир иштирок менамояд.

Устод С. Айнӣ симои Садриддинро дар ҳолат ва манзараҳои вусъатноки ҳаёти иҷтимоии Бухоро тасвир намудааст. Бухоро маркази тамаддун дар олами Шарқ буда, зодгоҳ, шаҳри кӯдакиву наврасӣ, ҷавониву донишварзии ӯ мебошад. Вай дар ин шаҳр дар партави руҳи бузурги аҷдоди ҳунарманду донишвараш ба воя расид ва майл ба сӯи андешаи илмиву адабӣ, маърифатҷӯӣ, маорифпарварӣ ва руҳи озоду ҷадиди инсоншиносӣ дошт. Садриддин аз кӯдакӣ бо азобу шиканҷа, талхӣи рӯзгор ва ғубори зулмоти маънавӣ дучор мегардад, дар байни мардуми одӣ ва заҳматкаш ба воя расида, ҳамеша ба халқ пайванд буд. Ба муллоҳои мутаассиб, риёкор ва хурофотпараст, ҳокимону мансабдорони Аморати Бухоро нафрати беандоза дошт. Дар баробари ин, аз муносибат ва фитрати асили аҷдоди саидзода, ҳунарманд ва падари ҳалолу покизагор, порсо ва тақводораш ибрат меомӯхт, сабақи зиндагӣ мебардошт. Садриддин маҷуни маърифату ҳунармандӣ ва ҳақҷӯиву ҳақталошии ҷадди бузургаш гашта, аксар ҳолатҳо ба кори наққошӣ, кандакорӣ, ҷӯбкорӣ, хушзабонӣ ва хушрафторӣи онҳо садоқат ва меҳр меварзид, аз муносибати падари рӯшанфикр, илмдӯст ва шариатпаноҳаш Сайид Муродхоча ва тағояш Усто-амак мурур дошт. Муносибати софдилона ва ҳунарпешаи онҳо чун чароғе ба зиндагии ӯ нури маърифат мебахшид, ҳаёти айёми наврасиашро мунаввар сохта, ҳаваси адабиётдӯстӣ, шеърғӯӣ ва пешаи омӯзгориашро пайдо менамуд.

Ташаккули характери Садриддин дар заминаи воқеот ва манзараҳои зиддиятноки ҳаёти иҷтимоии замони кӯдакӣ ва ҷавониаш дар Бухоро сурат гирифта, тасвири ҳодиса ва ашхоси муайяни таърихӣ василаи биниши хислати қаҳрамон шинохта шудааст. Дар инкишофи тафаккури Садриддин муҳимтарин ва арзишмандтарин ҷабҳаҳои зиндагӣ дар ҳамбастагӣ бо саҳнаҳои пурсӯзу гудоз ва тақдирсози сарнавишти таърихӣи халқ мавқеи асосӣ дорад. Садриддин дар «Ёддоштҳо» ҳамчун иштирокчии бевоситаи воқеоти зиндагӣ ва раванди ҳодисоти таърихӣ фаъолият дошта, ташаккули хислат ва шахсияти ӯ дар ҳамбастагӣ бо нокомӣ ва номуродии халқи заҳматкаш, муборизаи зидди муҳити тираву тор, беадолатӣ ва зулму фасод тасвир ёфтааст.

Садриддин аз кӯдакӣ дар байни мардуми одӣ ба воя мерасад ва ба таъкиди М. Шукуров «алоқаи ӯ аз халқ канда намешуд ва худӣ вай маҳсули ҳамин муҳит аст. Вусъатнокии ҳаёти иҷтимоии давра, ҳамаи он ҳодиса ва одамоне, ки дар асар тасвир ёфтаанд, сабабгори ҳосил шудани ҳар як хислати қаҳрамон мебошанд, худӣ зиндагӣ тақдири вайро таъин меамояд».¹

Дар «Ёддоштҳо» ташаккули тадриҷии хислатҳои Садриддин масъалаи муҳим буда, омилҳои ташаккулдиҳандаи характери ӯ дар муносибат ба ашхоси гуногун ва ҳодисаҳои зиндагӣ ошкор гардидааст. Садриддин аз айёми хурдсолӣ ва наврасӣ ба мушкилоти пуразияти зиндагӣ гирифта шуда, ғуссаву ранҷ ва талхӣҳои рӯзгорро чашида, ҳар сари қадам як монсаи ҳаётро бартараф карда, дар сангинӣ ва талхӣи сарнавишт аз имтиҳони замону зиндагӣ мегузарад,

¹ Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ // М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 119.

Барои ташаккули характери Садриддин ҳамдилӣ бо аҳли заҳмат ва меҳнаткашон омили муҳим ва сарнавиштсозу созанда буда, нависанда шодио хурсандии тӯйи хатна, ҳаёти талху пуразоб ва танг будани аҳволи зиндагонии хонадонро эҳсос намуда, камбағалӣ, азобу уқубат ва беадолатӣ ва аз ҳисоби ёри мурувваткоронаи хешу таборон зиндагӣ кардани Тӯтапошшои бенаворо ба мушоҳида карда, ба риштаи тасвир кашидааст. Табиист, ки фаъолияти Садриддин дар алоҳидагӣ тасвир нашуда, ҳамеша дар пайвастагӣ бо раванди ҳодисаву воқеоти замон ва ашхоси гуногун хоксорона дар қатори дигарон таҷассум меёбад. Ҳамзамон, тарбият ва ташаккули характер ва ҷаҳонбинии ӯ дар байни аҳли хонадон ва хешу таборон, мардумони одӣ, шарикдарсонуну дӯстон ба вучуд омада, баъдтар дар байни рӯшанфикрон олами ботинӣ ва маънавиаш такомул меёбад.

Дар «Ёддоштҳо» симои халқ дар маркази диққат буда, чехраҳои падару модар, бародарон ва пайвандони Садриддин, хунармандон, косибон, мударрисон, толибилмон, равшанфикрон ва ғайра дар маҷмӯъ, чехраи мардуми Бухорои охири асри XIX ва оғози асри XX дар он таҷассум ёфтааст. Ин чехраҳо на танҳо аз нигоҳи хислатҳои инсонӣ аз ҳам фарқ доранд, балки касбу кор, пеша ва доираи манфиатҳои онҳо ҳам аз ҳамдигар фарқ доранд. Ҳангоме ки нависанда дар маҷрои нақл онҳоро ба ҳамдигар дар алоқамандӣ ба тасвир мегирад, як чехраи мукамал ва мухташама дар пеши назари хонанда ба ҷилва меояд, ки он чехраи халқ симои мардум мебошад. Образи халқ дар ин асар бо руҳи исёнкорона, умедворӣ ба оянда, меҳнатдӯстӣ, меҳру муҳаббат доштан нисбат ба илму адабиёт, мактабу маориф ва ғайра фарқ мекунад. Риштаи зиндагӣ ва фаъолияти Садриддин дар ҳолатҳои ҷудогона ба одамони гуногун, падар ва хешу табор, тағоҳояш, Тӯтапошшо, Усто-амак (Устохоча), Лутфулло-гӯппон, Сайид Акбархоча, Иброҳимхоча, Ҳабиба, Қутбия, Аҳмади Дониш ва тарафдорони ӯ, олуфтаҳои Бухорою коргарони корхонаи рехтагарӣ ва дигарон гирех хурда, аз ҳар воқеаю ҳодиса барои худ хулоса гирифта, фикру ақидаашро такмил додааст. Дар зеҳни Садриддин азобу шиканча, ҷабру зулм, толону тороч, худсариву беадолатӣ ва монанди инҳо нақш мегузоштанд ва барои бедории афкори вай мусоидат менамуданд.

Фаъолияти озодихоҳона ва исёнгаронаи Ҳабиба ва характери қавии ӯ ба Садриддини хурдсол қатъият ва собитқадамиро омӯхта, иродаи маҳкам ва садоқати комили ӯ дар роҳи ба даст овардани аҳдофи зиндагӣ ба ӯ таъсири намоён гузошта буд. Ҳабиба дар назараш ӯро «ба як кайфияти маҳзунонаи гуворо меандохт ва дар паси он воқеаи ба «ҷонон расидани ҷони Ҳабиба»-ро оварда, «хайкали он духтари парипайкари нозукандом» ба назараш ба шакли «як қаҳрамони афсонавӣ мучассам мегардид».¹

Дар суҳбат бо падараш «бекорию баробари мурдан мешуморад», азхудкунӣ ва фаҳмиши шеърро «ҷунон ки бачагон наботро макида мазакунон меҳӯрда бошанд, лаззат гирифта меҳонд», арзёбӣ мекард.²

¹ Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 107.

² Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 110.

Падар дар дами вопасинаш ба фарзанди худ чунин васият намуд: «Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат!...».¹

Дар тасвири С. Айнӣ Сайид Муродхоҷа ба Садриддин мушоҳидакорӣ, дақиқназарӣ, зиракӣ, кунҷковӣ хотира ва ҳофизаи қавӣ пайдо карданро тарбия намуда, таъкид менамояд, ки «ҳар чизро, ки бинӣ, бо диққат зеҳн монда нигоҳ кун, ҳар гапро, ки шунавӣ, бодиққат гӯш андоз ва агар касе бо ту чизе гӯяд ё коре фармояд, фаҳмида бошӣ ҳам, дубора пурсида ба ёд гир».²

Муносибат бо Шарифчон-махдум ва суҳбату баҳсҳои Яҳёхоҷа, Зӯфунун, Содикхоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Мирзо Азими Сомӣ, Ҳомидхоҷаи Мехрӣ, Иброҳими Субҳӣ, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат ва дигарон доираи бинишу дониши ўро рӯз то рӯз васеъ карда, бо муҳити илму адабиёти замон ва шеърӯ шоирони пешқадам дохил намуд, барои инкишофи шуури иҷтимоӣ ва худшиносии ў заминаи қавӣ гузошт. Ин аст, ки омилҳои ташаккули шахсият ва бозтоби симои адиб дар заминаи маҳорату хунар ва истеъдоди асили адабии ў ташаккул ва инкишоф ёфта, барои минбаъд ба дараҷаи шахсияти наҷиб, чеҳраи мондагори таърих, адиби тавоно ва бунёдгузори насри модернистии тоҷикӣ шинохтан мусоидат намудааст.

Дар боби сеюм «**Таҳқиқи осори адабӣ, шинохти шахсият ва бозтоби симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ**» осори адабӣ ва чеҳраи Аҳмади Дониш баррасӣ шудааст.

Дар фасли аввал «**Таҳқиқи осори адабӣ ва шинохти шахсияти Аҳмади Дониш**» як қатор қорҳои илмию бадеии муҳаққиқон ва адибон таҳлил гардида, рисолати иҷтимоӣ, шахсият ва симои Аҳмади Дониш муайян шудааст. Аҳмади Дониш аз симоҳои намоёнтарини илму фарҳанги қарни XIX дар Амроти Бухоро маҳсуб ёфта, мавзуи меҳварии афкори ў ислоҳоти иҷтимоии ҷомеа буд. Таҳқиқи илмию бозтоби бадеии он пас аз солҳои панҷоҳум ба миён омада, андешаҳои иҷтимоию сиёсӣ, фалсафӣ, маорифпарварӣ, адабию эстетикӣ, динию мазҳабӣ, ки дар осори гаронмояи Аҳмади Дониш баён шудаанд, то ин давр дар шакли муқоисавию татбиқӣ ва таҳлили бунёди омӯхта нашуда буд.

Аввалин муҳаққиқе, ки муҳити таърихию илмӣ, адабӣ ва фарҳангии замони Аҳмади Донишро дақиқ дарк намуд, устод Садриддин Айнӣ буд. Муҳимияти мероси гаронмояи аллома Аҳмади Донишро устод Садриддин Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик», «Таърихи амронии манғитияи Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва махсусан, дар «Ёддоштҳо» жарфназарона ба миён гузошт. Минбаъд дар омӯзиши афкори таърихию фалсафӣ, иҷтимоӣ ва бадеии Аҳмади Дониш адибон ва муҳаққиқони тоҷик С. Улуғзода, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, А. Баҳоваддинов, З. Раҷабов, Р. Ҳодизода, Ғ. Ашуров, М. Диноршоев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Нақши А. Мирзоев дар таҳқиқи рӯзгору осори нависанда ва мутафаккири барҷастаи ин давра Аҳмади Дониш хеле қалон аст. Муҳаққиқ бо мақолаҳои пураарзиши таҳқиқотиаш паҳлуҳои асосии эҷодиёти нависандаи бузургро

¹ Айнӣ, С. Куллийт. Ҷ. 6 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 170.

² Айнӣ, С. Куллийт. Ҷ. 6 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 149.

равшан намуда, мақоми баланди ўро дар ҳаёти иҷтимоӣ ва адабиёти маорифпарварӣ муайян намуд. Ҳамчунин, дар донишшиносӣ адабиётшинос ва нависанда Расул Ҳодизода, дар таҳқиқи рӯзгору осори бадеии нависанда ва мутафаккири барҷаста Аҳмади Дониш саҳми намоён гузоштааст. Муҳаққиқ бо асарҳои пуршумори таҳқиқотиаш паҳлуҳои асосии эҷодиёти нависандаи бузургро равшан намуда, мақоми баланди ўро дар адабиёти маорифпарварӣ муайян намудааст. Таҳқиқоти адабиётшиносии Расул Ҳодизода фарох ва гуногунҷабҳа аст ва муҳимтарин масъалаҳои илмиро дар бар мегирад. Осори илмиву бадеии Расул Ҳодизода аз қабилӣ «Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX», «Аҳмади Дониш», «Шоҳин», «Равияи пешқадам дар адабиёти нимаи дуюми асри XIX», «Чанд саҳифаи нав дар тарҷумаи ҳол ва эҷодиёти Аҳмади Дониш», «Насри бадеии Аҳмади Дониш», «Баъзе масъалаҳои омӯхтани таърихи адабиёти нимаи дуюми асри XIX», «Ҳуҷҷатҳои пураҳаммият аз тарҷумаи ҳоли Аҳмади Дониш», «Аҳмади Дониш ва маданияти рус», «Ситораи сахарӣ» саҳми арзандае дар омӯзиши адабиёти асри XIX ва донишшиносӣ мебошад. Таҳқиқи рӯзгору эҷодиёти нависанда, маорифпарвар ва мутафаккири барҷастаи ин давра Аҳмади Дониш беш аз ҳама ба ҷустуҷӯӣ ва меҳнати пурмашаққати ӯ муяссар гардид. Шинохти шахсияту осори мутафаккир ва маорифпарвари бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш дар ҳанӯз дар нимаи аввали қарни XX ба миён омада, бозтоби муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замони зиндагиаш дар сарчашмаҳои таърихӣ ва илмӣ маълумоти зарурӣ фароҳам омадааст. Таҳқиқи бадеии ин марҳилаи муҳимми таърихии халқи тоҷик пас аз эҷоди «Таърихи инқилоби Бухоро»-и С. Айнӣ оғоз ёфта, дар «Ёддоштҳо» ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти маънавии нимаи дуюми асри XIX таҷассум ёфтааст.

Дар фасли дуюми боби мазкур «**Шахсияти эҷодӣ ва чехраи ҳунарии Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ**» арзёбӣ шудааст. Таҳқиқи бадеии чехраи Аҳмади Дониш пас аз эҷоди «Таърихи инқилоби Бухоро»-и С. Айнӣ оғоз ёфт ва нахустин қадамест дар офаридани симои мутафаккир, адиб, мунаҷҷим, хаттот, алломаи даврон Аҳмад-махдуми Дониш. Дар нигориши устод Айнӣ симои Аҳмади Дониш ҳамчун муҷассамаи ақлу хирад ва раҳнамои ҳаёт тасвир шудааст: «Дар ҳамин вақтҳо аз уфуқи тираи Бухоро чун ситораи сахаргоҳӣ, ки дар поёни шабҳои тор дурахшону тобон зоҳир мешавад, ситорае дурахшид. Ин ситора Аҳмад-махдуми муҳандиси Дониш буд, ки ба Аҳмади Қалла шухрат дошт, алломае буд, ки дар муҳити ториқе чун Бухорои он давра, замоне ки аз асбобу анҷом ва адабиёти нави илмӣ дароқе набуд, ба чандин фан таҳассус пайдо карда буд».¹

Мустақилфикрӣ, мушоҳидакорӣ, муносибати танқидӣ ва лаёқати инсоншиносӣ ва соҳибандешагии С. Айнӣ дар ҳолатҳои бо Аҳмади Дониш вохӯрдан ва аз осори ӯ баҳра бардоштаниаш равшан зоҳир мегардад. «Дар он вақт, – мегӯяд ӯ, – муҳаббат ва тарафдорӣ ман ба Аҳмад-махдум вичдонӣ буда, ин натиҷаи акси таъсире буд, ки ба сабаби ҳуҷуми бемантиқонаи муллоён ба ӯ дар дили ман пайдо шуда буд».²

¹ Айнӣ, С. Куллийт. Ҷ. 5 / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1962. – С. 21.

² Айнӣ, С. Куллийт. Ҷ. 7 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 273.

Ручуъ ба таҳқиқи бадеии сарнавишти қаҳрамон ва шахсияти ӯ аз чунин маводи тарҷумаиҳолӣ бунёд ёфта имконият медиҳад, ки С. Айнӣ зиндагиномаи А. Донишро дар «Намунаи адабиёти тоҷик» нишон дода, диққати аҳли илму адабро ба таҳқиқи шахсият ва симои ҳунари раво созад. Дар адабиёти муосири тоҷик тавассути бозтоби фардияти шахсони бузурги эҷодкори таърихӣ, бо эҷод шудани «Ёддоштҳо» дар донишшиносӣ қадами устувор гузошта, тамоюлотии тозаии адабӣ ба вуҷуд омад ва шинохти шахсияту офариниши симои одамони наҷиб, адибону ҳунармандон ва зиёиёну рӯшанфикрон мавқеи хосса пайдо намуд. Афкори адабии Аҳмади Дониш ҷиҳатҳои асосии руҳияи замон ва инкишофи таърихии онро дар бар гирифта, «Наводир-ул-вақоеъ»-и ӯ барои равшанфикрон ва аҳли илм таассуроти бузург гузоштааст. Дар ин хусус С. Айнӣ ишора карда чунин менависад: «... вақте ки ман он аҳволи фалокатиштимолро дар мундариҷоти «Наводир-ул-вақоеъ» бо тасвири реалӣ- бо тасвире, ки худ дар зиндагӣ дида будам, дидам, ба ман ҳолати дигар рӯй дод. Дар дили худ гуфтам: Ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст. Инқилоби фикрӣ, кам ҳам бошад, дар ман ана ҳамон вақт рӯй дод».¹

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» тавассути симои Дониш, пеш аз ҳама, моҳияти ғоявию эстетикӣ, эҷодиёт ва ақидаҳои Аҳмади Донишро хотирнишон намуда, руҳияи замони зиндагӣ ва шароити таърихро таҷассум менамояд ва симои ӯро дар асоси зикри суханони ҳамфикр, ҳаммаслак ва ҳамзамонони ӯ, аз қабилӣ Садри Сарир, Қозӣ Абдулвоҳид, Ҳомидбеки Ҳомид, Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё, Мулло Амон, Файзибой, Мулло Муҳиддин ва монанди инҳо хеле мукаммалу пурғунҷош тасвир менамояд. Мушоҳидаҳои муаллиф аз тасвири симои зоҳирии қаҳрамон, муносибати ӯ бо атрофиён, дар лаҳзаҳои даст ба пеши бар гирифта, таъзим кардани амалдорон, дар қатори уламо ба ӯ чомаи банорас пӯшондан, таъҷоҳи русҳо будан ва ба подшоҳи онҳо ҳамсуҳбат шудан, дар даст асои русӣ гирифта гаштан, бо лакнати забонӣ андешамандона сухан гуфтан, ҳамчун мунаҷҷим эътироф шудан ва монанди инҳо иборат буда, аз хотираҳои ҳамзамонон ва тавзеҳоти мундариҷаи осори Дониш бунёд ёфтаанд.

Дар тасвири С. Айнӣ фавқулодагии Аҳмади Дониш на танҳо дар ҷуссаи азим ва бадани маҳкамаи ӯст, балки ӯ мучассамаи ақлу хирад, қатъият ва азму ирода аст. Вақте ки Аҳмад «ба тарафи саломдиҳандагон нигоҳе накард ва ба саломашон ҷавобе ҳам надод, фақат сараш андак чунбид»² ва лаҳзаҳои, ки вай аз муллоёни миёнсаройнишин гузашта истода, «бе он ки ба рӯйи касе нигоҳ кунад», «имшаб дар фалон соат моҳ мегирад, ва чун гирифтани моҳ сар шуд, «ба-ба осмон нигаред»³ мегӯяд, ба дуруст баромадани пешгӯии худ ифтихор мекунад, таъкиди пирӯзии неруи илм бар ҷаҳолат ва зарбаи саҳт ба ҷаҳолатпарастон буд.

С. Айнӣ ҳавлии Аҳмади Дониш, боғчае, ки рӯйи ҳавлиро ташкил медиҳад, тарҳи ин боғчаро, ки аз рӯйи донишҳои ҳандасавии Дониш тартиб ёфта буд, муфассал тартиб кардааст.⁴ Ин тасвир соҳиби завқи баланд ва таъби пурҷӯш,

¹ Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 7 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 446.

² Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 6 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 263.

³ Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 6 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 265.

⁴ Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 7 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 270-271.

мавчудияти доира, танбӯр, дутор ва рубоб, ки дар тоҷаҳои болохона меистоданд¹ ва ҳафтае як шаб дар хонаи худ шабнишинӣ ташкил дода, ҳамроҳи дӯстон бо базми мусикию суруд машғул шудани ӯро ҳамчун шоҳиди завқи саршор, ҳаётдӯстӣ ва зиндадилии ӯ таҷассум месозад.

Дар «Ёддоштҳо» суҳанони шахсони гуногун дар бораи Аҳмади Дониш зикр шудааст, ки барои равшан кардани симои ӯ аҳаммият дорад. Шарифҷон-маҳдум «ошиқи асарҳои Аҳмад-маҳдум буд»², онҳоро ёфта, махфияна китобат мефармуд. Мулло Амон Донишро «бузургтарини донишмандони замони мо» номидааст.³

Айни дар бораи қаду қомат, ҷусса, андом, феълӣ атвор ва мизочи ӯ маълумоти дақиқ ва пурарзиш медиҳад. «Ин одам, – менависад устод Айни, – қомати баланде дошт, баландии қоматаш ба дараҷае, ки чомаи банораси подшоҳии дар тан доштааш баробари зонуяш буд... Тани ин одам ба тарзе пурра буд, ки баландии қоматаш ҳис карда намешуд ва ба назар миёнқад менамуд. Гӯё дарзии табиат қаду бари ин каси ба як андозаи бисёр муносиб бурида дӯхта буд...»⁴

Дар баробари ин, дар бораи мучассамаи ақлу хирад, фавкулодагию ғайриодӣ будани қувваи истеъдоду қудрати илму маҳорати Дониш осори ӯ, хотироту ёддошти дӯстону муосирон ва нақлу суҳбатҳои ҳамзамонаш ба сифати манбаи боэътимоди эҷоди бадеӣ хизмат намудааст. Гарҷанде руҳониёни мутаассиб ӯро «аҳли бидъат ва беҳудо», «фаҳрии нолоиқ», «бедину худобехабар», «кофир», «гумроҳ», «шогирду дӯсти Шайтон», «ҷодугар», «сеҳрбоз» ва ғайра ном мебарданд, С. Айни ӯро ҳамчун «доҳии модарзод», «одами аҷиб», «фавкулода», «ғайриодӣ», «зоти бузург», «як гавҳари ноёб», «бузургтарин донишманди замон», «алломаи давр», «ситораи тобони уфуқи тираи Бухоро» номида, неруи заковатманд, симои мутафаккирони ваירו эътироф менамоянд.

Дар тасвири устод Айни Аҳмади Дониш ҳамчун мучассамаи ақлу хирад намоян гаштааст: «Аҳмад-маҳдум одами бисёр бузург буд, бузургии ӯ на аз ҷиҳати муллоиаш, на аз ҷиҳати синну солаш ва на аз ҷиҳати ҷуссааш буд, балки бузургии ӯ дар ин буд, ки ҳар бинанда дар зери салобат ва маҳобати ӯ мемонд ва дар айни замон ӯро бо муҳаббати тамои ҳурмат мекард».⁵

Дар ҳақиқат, дар «Ёддоштҳо» ҳанӯз тасвири амиқи характер, шахсият ва чеҳраи адабии Дониш ба таври васеъ сурат нагирифтааст. Нияти эҷодии устод Айни аз он иборат буд, ки оид ба фаъолияти эҷодӣ, ақидаҳои иҷтимоӣ, маорифпарварӣ ва нақши Дониш дар ташаккули минбаъдаи ҳаёти адабӣ асаре эҷод кунад. Мутаассифона, амалӣ гардонидани ин мақсад бо сабабҳои гуногун ба устод Айни муяссар нагашт.

¹ Айни, С. Куллийт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 272.

² Айни, С. Куллийт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 444.

³ Айни, С. Куллийт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 356.

⁴ Айни, С. Куллийт. Ҷ. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 263.

⁵ Таърихи адабиёти советии тоҷик: инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1984. – С. 163.

Дар хулоса натиҷаҳо чунин ҷамъбаст гардидаанд:

1. Дар шинохти шахсият ва фардияти эҷодии С. Айнӣ омилҳои фарҳангиву таърихӣ, шахсони ҷудоғона нақши муассир дошта, аз оғоз талошҳои маърифатпарварӣ ва тамоюли ахлоқписандӣ чехраи ҳунари ва ахлоқии ӯро шакл додааст. Биниши амиқи таҳлилӣ дар шинохти воқеияти зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ василаи шинохти тамоюлҳои муфид ва зиёновари иҷтимоиву ахлоқии ҷомеа шинохта шуда, шеваи чехранигориро худӣ ӯ дар аксари асарҳои насриаш риоя намудааст [2-М; 3-М].

2. Таҳқиқи марҳилаҳои асосии ташаккули ҳунари чехранигорӣ дар осори С. Айнӣ дар заминаи таҳлили санадҳои муҳимми ҳаётии адиб ӯро ҳамчун шахсияти тавоно ва симои начиб муаррифӣ карда, шахсият ва чехраи адабиашро мутобиқи риояи таносуби воқеияти ҳаёт ва ҳақиқати бадеӣ таҷассум намудааст [1-М; 6-М].

3. Дар заминаи биниши нави таҳқиқи рӯзгору осори С. Айнӣ концепсияи арзишманди афкори эҷодии ӯ дар қарина ва муҳити адабии замон мушаххас гардидааст. Баррасӣ ва арзёбии концепсияи мушаххаси илмию эҷодӣ дар мисоли асари ҷудоғонаи нависанда ва қаринаи муайяни таърихӣ ташаккул ва таҳаввули насри муосири тоҷикӣ сурат гирифтааст [4-М].

4. Фардияти эҷодӣ ва ҳунари нависандагии устод С. Айнӣ дар мисоли «Таърихи инқилоби Бухоро», «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», «Ёддоштҳо» ва дигар асарҳои насрии нависанда муайян шудааст. Падидаҳои ҳунари, биниши тафаккури бадеии нависанда ҷанбаҳои маърифатӣ зебоишинохтӣ ва бозтоби шахсияти таърихӣ чехраи адабӣ, симои муаллиф ва афроди эҷодкор дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ равшан гардидааст [5-М].

5. Устод Садриддин Айнӣ аз афкори адабиву фалсафии мутафаккири бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш баҳраҳо бардошта, бо рӯшанфикрон, озодандешон ва ҷадидон пайравӣ ва ҳамкорӣ намуда, аз нахустин муҳаққиқон дар шинохти осор, шахсият ва симои Аҳмади Дониш аст. Мактаби адабии Айнӣ ба наслҳои имрӯзу оянда ҳамчун таърихӣ ва сарчашмаи зулолу покиза ҳамеша хидматгузор буда, дар омӯзиши осори ғановатманд ва шинохти тамаддуну фарҳанги бостонӣ нақши мондагори дорад [2-М; 3-М].

6. Дар ҷараёни инъикоси бадеӣ таҳлил намудани сарнавишти Аҳмади Дониш барин намоёндагони барҷаста боиси инкишофи минбаъдаи худшиносии миллӣ гашта, ворисияти таърихӣ, анъанаву суннат ва робитаи замонҳоро идома ва инкишоф медиҳад [3-М].

7. Таҳқиқи бадеии саҳифаҳои ҳаёти дурахшони халқ, вобаста ба сарнавишти фардҳои баруманди он ифодагари робита ва идомати наслҳо буда, бар он боис мегардад, ки шахс қаробати худро ба халқ, ба таърих ва орзуи умеди он эҳсос бикунад ва ормонҳои маънавию асосӣ ҳар гуна фаъолияти илмӣ қарор диҳад [4-М; 7-М].

8. Дар адабиёти муосири тоҷик тавассути бозтоби фардияти шахсони бузурги эҷодкори таърихӣ, аз ҷумла донишшиносӣ қадами устуворона гузошта, бо эҷод шудани «Ёддоштҳо» тамоюлоти тозаии адабӣ ба вучуд омад ва шинохти

шахсияту офариниши симои одамони начиб, нерухои эҷодкор, адибону хунармандон ва зиёиёну рӯшанфикрон мавқеи хосса пайдо намуд [5-М].

9. Садриддин Айнӣ икдоми начибӣ маорифпарваронаи Аҳмади Дониш ва дигар равшангарону маорифпарваронро идома дода, дар «Ёддоштҳо»-и ӯ симои равшанфикрон ва шахсони начиб, афкору андеша, мақоми иҷтимоӣ ва масъулияти фард ба сифати як шахсияти неруманд таҷассум ёфтааст [5-М].

10. Бозтоби чехраи хунарии Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо» як навъ хусусияти илмию бадеӣ ва ё публицистӣ дошта, шарҳи ҳол, ғаъолияти адабӣ ва нақли мазмуни баъзе аз бахшҳои осори адабии ӯро дар бар мегирад. Симои Дониш дар асар тавассути тасвири ҳодиса ва воқеоти иҷтимоӣ ва рӯзгору мероси адабии ҳамзамонони ӯ хеле барҷаста ва воқеӣ таҷассум ёфта, ҳамчун муҷассамаи ақлу хирад намоён гаштааст [2-М; 3-М; 5-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Аз таҳқиқи суратгирифта маълум мешавад, ки оид ба зиндагинома, ғаъолияти эҷодӣ ва аҳаммияти таърихӣ хунарии осори Садриддин Айнӣ дар шаклҳои гуногун пажӯҳишҳои илмӣ анҷом ёфта бошанд ҳам, аммо то ҳол дар масъалаи концепсияи шахсият ва хунари чехранигорӣ дар асарҳои ҷудоғонаи Садриддин Айнӣ таҳқиқи монографӣ ба вучуд наомадааст. Доираи мавзӯи таҳқиқӣ густарда буда, дурнамои кори илмиро собит менамояд. Диссертатсия ва маводи таҳқиқии манзуршуда аҳаммияти махсуси илмӣ-назарӣ дошта, барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар диссертатсияи алоҳида мавриди омӯзиши ҳамачониба қарор додани масъалаи концепсияи шахсият дар осори Садриддин ва таъйини арзиши осори илмӣ-таҳқиқии ӯ дар бораи чехраҳои адабӣ ва фарҳангии гузаштаву муосир зарурат дорад.

2. Дар чараёни омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои мавриди баҳс қарордодамон муайян ва мушаххас намудем, ки таҳқиқи мушкилоти шахсият, хусусияти ғоявӣ бадеии осор, хунари чехранигории Садриддин Айнӣ, масъалаҳои фардияти эҷодӣ, сабки нигориш, хунари эҷодӣ, образофаринӣ, сабк ва равиши эҷод муҳим аст. Аз ин ҷиҳат, зимни таҳқиқи мавзӯҳои марбут ба чехраҳои адабӣ аз дастовард ва натиҷаҳои таҳқиқ истифода намудан мумкин аст.

3. Диссертатсия ба донишҷӯён, магистрантон, докторантони PhD ва докталабони дараҷаҳои илмӣ ва муҳаққиқони баъдӣ дар омӯзиш ва таҳқиқи чехраҳои адабӣ фарҳангӣ ёрӣ расонида метавонад.

4. Натиҷаҳои пажӯҳишро метавон ҳангоми таълифи китобҳои таърихи адабиёти муосири тоҷик, таърихи нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ, таълифи китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ аз таърихи адабиёти тоҷик, таҳияи таърихи ҷомеа ва раванди адабиёти муосир истифода кард.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Бобораҷабова, Г.З. Маҳорати чехранигорӣ дар повести «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-и С. Айнӣ [Матн] / Г.З. Бобораҷабова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2018. – № 2 (74). – С. 191-195.
- [2-М]. Бобораҷабова, Г.З. Таҷассуми шахсияти эҷодӣ ва чехраи Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ [Матн] / Г.З. Бобораҷабова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2018. – № 4 (76). – С. 190-194.
- [3-М]. Бобораҷабова, Г.З. Шахсияти эҷодии Аҳмади Дониш дар осори Садриддин Айнӣ [Матн] / Г.З. Бобораҷабова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2018. – № 6 (78). – С. 64-69.
- [4-М]. Бобораҷабова, Г.З. Ҳақиқати воқеъ ва бадеӣ дар ҳунари чехранигории С. Айнӣ [Матн] / Г.З. Бобораҷабова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. – № 3 (80). – С. 209-217.
- [5-М]. Муллоев, А., Бобораҷабова, Г. Симои Садриддин дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / А. Муллоев, Г. Бобораҷабова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. – № 3 (80). – С. 152-157.

I. Таълифоти муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [6-М]. Бобораҷабова, Г.З. Маҳорати чехранигорӣ дар повести «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-и С. Айнӣ [Матн] / Г.З. Бобораҷабова // Артиши миллӣ сипари бозғатимоди Ватан (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. –С. 307-313.
- [7-М]. Бобораҷабова, Г.З. Ҳунари чехранигории С. Айнӣ ва нишон додани ҳақиқати воқеъ [Матн] / Г.З. Бобораҷабова // Артиши миллӣ сипари бозғатимоди Ватан (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. –С. 317-326.

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ САДРИДДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

УДК: 891.550 (573.3)

**БОБОРАДЖАБОВА ГУЛНОЗА
ЗИЁВИДДИНОВНА**

**КОНЦЕПЦИЯ ЛИЧНОСТИ И МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ
ОБРАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ**
(Повторная защита)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.01.01 – Таджикская литература; литературные связи

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертация выполнена на кафедре теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: **Муллоев Абдусамад** – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Официальные оппоненты: **Одинаев Нурмахмад Сафарович** – доктор филологических наук, доцент кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана;

Шамшоди Джамшед – доктор философии (PhD) по специальности филология, старший преподаватель кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.

Ведущая организация: **Институт языка и литературы имени Рудаки Национальная академия наук Таджикистана.**

Повторная защита диссертации состоится «8» июня 2023 г., в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-020 при Таджикском национальном университете (адрес: город Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус №10, зал ученого совета факультета филологии).

С диссертацией можно ознакомиться в центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2023 года.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук

Сироджиддини Эмомали

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В истории любого народа имеются личности, своей пронизательностью, волей, трудолюбием, пониманием своей миссии, свободолюбием, преданностью избранной стезе служению народу, заслужившие уважение и любовь, имя и деяния которых навечно остались в памяти народа на века. Такой личностью для таджикского народа является основоположник современной таджикской литературы, ученый и общественный деятель Садриддин Айни.

Садриддин Айни из плеяды литераторов, заслуги которых бесценны в возрождении древней таджикской культуры в тяжелые, трагические периоды истории народов бывшего Бухарского эмирата, в возрождении национальной государственности и самопознания таджиков, посвятивших жизнь защите социальной справедливости, прав трудового люда.

В этой связи личность, творческая концепция, поиски и находки новых путей мастерство устада С. Айни, его выдающийся писательский талант, художественное мышление, в общем, вся его личность создали прочный фундамент для понимания национального менталитета и самопознания. Естественно, что в своих произведениях С. Айни, прежде всего, призывает к бережному отношению к морально-этическим ценностям, художественному богатству народа, и в эпоху исторического и культурного возрождения своим конкретным, только ему присущим, эстетическим взглядом на литературное творчество, придал ему свежесть и новизну.

Жизнь и творческая деятельность С. Айни – тема многоплановая, многосторонняя, богатая и его произведения - это образцы высокой эстетики и жизненное руководство для нас. Бессмертные произведения С. Айни, как выдающиеся образцы новейшей таджикской реалистической прозы XX века, содержащие особые идейные и эстетические ценности, оказали заметное влияние на развитие литературы и культуры народов, говорящих на языках, близких к таджикскому языку. Поэтому возникла необходимость в исследовании, анализе и объективной оценке жизни и творческой деятельности С. Айни на основе современных научных, этических и исторических тенденций с целью освещения важнейших сторон его творчества, не связывая их с атмосферой общества и ограниченным партийным мышлением.

В творческой деятельности С. Айни художественно отражены события определенного исторического периода и весьма эмоциональный этап судьбы таджикского народа, определившие суть мыслей писателя и особенности его художественных исканий. Развитие и формирование различных судеб и характеров и широкий охват понимания художественного просвещения истории в творческом воображении писателя, будучи ценными и образцами для других, привели к жизни эпическое восприятие событий, связи с научным, публицистическим и художественным исследованием и в разы увеличили ценность произведений писателя. Исследование всех этих сторон творчества С. Айни является актуальным и важным для дальнейшего прогресса

современной литературы независимого, свободного от давления коммунистической идеологии Таджикистана.

Степень изученности темы. Формирование и развитие таджикской литературы XX в. более всего связано с деятельностью, творческой энергией и литературной миссией Садриддина Айни. Несмотря на это, в ограниченных рамках господствовавшей коммунистической идеологии и литературных критериев того времени, творчество этой выдающейся личности правильно и всесторонне не исследовано и не изучено. Большая часть исследователей и критиков строили свои мысли и взгляды в соответствии с господствующей методологией своего времени, с точки зрения классовости и социальности литературных произведений и принципов социалистического реализма. Поэтому вне поля зрения исследователей оставались важнейшие стороны творчества литераторов, их оценка и настоящее лицо творческой личности.

Необходимо отметить, что произведения Айни, этапы его творчества постоянно, на протяжении многих десятилетий, притягивали и притягивают внимание ученых – литературоведов.

В айниведении заслуженное признание получили исследования И. С. Брагинского «Садриддин Айни. Материалы к биографии и особенностям творчества» (1948), «Садриддин Айни. Очерки жизни и его творчества» (1954), «Жизнь и творчество Садриддина Айни» (1959), «Жизнь и творчество Садриддина Айни» (1968), «Проблемы творчества Садриддина Айни» (1976), «От Авесты до Айни» (1981) и его статьи в различных научных сборниках.

В книге «Жизнь и творчество Садриддина Айни» И. С. Брагинский, одним из первых литературоведов, излагает свои мысли о первоисточниках творчества Айни, его поисках и борьбе, влиянии революционной школы, о создании произведений «Одина», «Дохунда» и «Рабы», рассказа «Старая школа», повестей «Ахмад – покоритель дивов», «Сирота», «Смерть ростовщика» и «Воспоминаний». Нужно отметить, что И.С.Брагинский считает мысли и исследования об Айни известных литераторов К. Федина, Л.Леонова, В.Каверина, Я. Коласа, П. Тычины, Ю. Фучика, Л.Арагона и других весьма важными работами.

В процессе работы над данной темой нами были использованы важные исследования, как ««По приказу совести» Радия Фиша и Рахима Хашима, «Садриддин Айни» М.Шукурова, «Жизнеописание С. Айни» С. Табарова, «Школа Айни» А.Сайфуллаева, Л.Н.Демидчик второй том «Истории таджикской советской литературы», «Библиография произведений Айни», размышления Иржи Бечки, работа Н. Рахимова и сборник «Мировая слава Айни» и другие.

Произведения Айни, с самого начала его литературной деятельности, в тесной связи с проблемами развития современной таджикской литературы, были в центре внимания литературоведов и критиков, по ним организовывали дискуссии, круглые столы, литературные чтения, конференции и семинары, обсуждали их на страницах журналов «За социалистическую литературу», «Шарки сурх», «Садои Шарк» и других.

Также интересные и серьезные рассуждения о творчестве Айни и, в общем, об айниведении встречаем в работах ученых И.С.Брагинского, М.Шукурова, С.Табарова, Х. Мирзозаде, Р. Хадизаде, Х.Шарифова, А. Сайфуллаева, Х. Асозаде, М. Раджаби, А. Сатторзаде, А. Кучарова, А. Махмадаминова, М. Имамова, М.Ю. Ходжаевой, А. Набави, А. Муллаева, Ш. Салихова, Дж. Хамраева и других.

Однако, в настоящее время, когда завоевана государственная независимость Республики Таджикистан, возникла необходимость в пересмотре некоторых оценок и взглядов на творчество Айни, его места в новейшей истории таджикской литературы, особенно, с точки зрения концепции мастерства и творческой конкретности и особенности, поисков нового. Также, можно сказать, произведения писателя совершенно не изучены с позиций концепции личности и мастерства в создании художественных образов в его произведениях, особенно в «Воспоминаниях».

Связь исследования с программами и научными темами. Диссертация на тему «Концепция личности и мастерство создания образов в произведениях Садриддина Айни» написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного университета имени Садриддина Айни.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью исследования является определение личностных поисков творческого мышления в новом понимании и взглядах на художественное произведение и его духовной и просветительской ценности на примере произведений Садриддина Айни.

Задачи исследования. В целях достижения этой цели необходимо решить следующие задачи:

- анализ произведений и деятельности С. Айни, определение этапов эволюции личности и творческого облика литератора;
- эволюция и формирование различных судеб и характеров и охват широты художественного просветительства истории в творческом воображении писателя;
- на основе исследования жизни и произведений С.Айни с точки зрения новых взглядов конкретизировать художественную концепцию его творчества в соответствии с литературной атмосферой времени;
- исследование и оценка конкретной научной и творческой концепции на примере творческой индивидуальности писателя и определение исторического формирования и эволюции современной таджикской прозы;
- определение творческой индивидуальности и писательского мастерства на примере «Воспоминаний» С. Айни;
- оценка художественных проявлений, просветительских и морально – этических аспектов в «Воспоминаниях» С. Айни, художественного воображения писателя и выявление его художественного направления;

- отражение исторических и творческих личностей, литературный образ, облик автора и творческих людей в «Воспоминаниях» С. Айни;
- воплощение образов просветителей, известных личностей и образ Ахмада Дониша в «Воспоминаниях» С. Айни.

Объектом исследования в диссертации стали проблемы современной таджикской литературы, особенности эпических жанров в форме воспоминаний на примере «Воспоминаний» С. Айни и творческая концепция и индивидуальность мастерства создания литературных образов писателем.

Предметом исследования стали прозаические произведения С. Айни, особенно, «Воспоминания».

Теоретические основы исследования. Основным принципом исследования является историко-сравнительный анализ художественного произведения. Мы также опирались на научно – исторический и историко-литературные методы, использованные в теоретических трудах таких как исследователи М.М. Бахтин, Д.С. Лихачев, Г.Н. Пospelов, М. Шакури, С. Табаров, Х. Мирзозаде, Р. Хадизаде, Х. Шарифов, А. Сайфуллаев, А. Сатторзаде, А. Рахмонов, М. Имамов и другие.

Методологические основы исследования. Основу методологии исследования составляют научные приемы, сформированные из общечеловеческих и национальных ценностей. В данной работе использованы культурно-исторические ценности, компаративистика, литературно-структуральный анализ художественного текста, историко-сравнительный, общий универсальный методы, изложение, анализ и исследовательские методы, использованные в трудах отечественных и зарубежных ученых.

Источники исследования. В исследовании основными источниками являются произведения С.Айни, составляющие его богатое творческое наследие: «Одина», «Дохунда», «Рабы», «Старая школа», «Ахмад – покоритель дивов», «Сирота», «Смерть ростовщика» и «Воспоминания», также при необходимости использованы произведения современников писателя, касающиеся того или другого аспекта исследуемой темы.

Научная новизна исследования состоит в том, что проблема конкретной концепции литературной мысли, как проявления мастерства художественного творчества в определенный исторический период и в процессе развития современной таджикской прозы под новым углом зрения в таджикском литературоведении исследована впервые. Определена также впервые индивидуальность писателя в тесной связи с особенностями времени и литературной среды, художественными ценностями таджикского народа, анализом исследований ученых, касающихся нашей проблемы и новым взглядом на литературную критику периода независимости на примере произведения С. Айни «Воспоминания». На основе проведенного нами исследования дана новая, более объективная, с учетом общечеловеческих и национальных ценностей, оценка этого произведения.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. В прозаических произведениях устада Айни, на основе литературных традиций прошлого, особенно в приеме создания образов, использовано много элементов персидско-таджикской повествовательной прозы, что привело к созданию множества совершенных художественных образов в повестях «Бухарские палачи», «Одина», «Смерть ростовщика», романах «Дохунда», «Рабы» и в «Воспоминаниях» и к рождению новшеств и новаторству.

2. Обобщенные мысли, конкретные научные гипотезы, литературные явления и определение индивидуальности творчества на примере «Воспоминаний» С. Айни исследованы в процессе развития современной таджикской прозы с новых, свежих позиций времени независимости и дана объективная оценка литературной деятельности писателя в тесной связи с его временем, литературной средой того времени, художественными ценностями, охватом исследований других ученых.

3. После изучения художественных поисков нового, индивидуальности творчества и конкретной концепции художественного творчества в «Воспоминаниях» С. Айни, утверждается, что образы произведения отражают жизнь важного этапа истории народа, простых людей и интеллигенции. Произведение создано писателем в созвучии с событиями того времени и определенной атмосферой истории.

4. Образ автора в «Воспоминаниях» представлен как активный, сильный участник, удивительная, наблюдательная и эмоционально анализирующая события личность, исследовано и доказано, что источником творческой концепции С. Айни являются общечеловеческие и национальные ценности, художественное, философское и просветительское мышление.

5. Концепция творческой личности и художественного образа в «Воспоминаниях» С. Айни имеет общечеловеческие, национальные и исторические аспекты. Соискатель, используя термины «концепция художественного творчества», «личность и художественный образ», «образ автора», «писательское мастерство» и им подобные, отражение мыслей и духа времени, жизнь народа и национальные чаяния и стремления, отраженные в произведении, исследует с новой точки зрения. В этом же русле исследованы мнения и критические рассуждения о произведениях писателя, особенно, о «Воспоминаниях», высказанные в различное время.

6. В конце XIX в. возникает необходимость в знакомстве с личностью и произведениями великого мыслителя и просветителя таджикского народа Ахмада Дониша. Нужно заметить, что в исторических и научных источниках имеется достаточно необходимых сведений, которыми воспользовался Айни и через образы Ахмада Дониша и интеллигентов своего времени в трудах «История Бухарской революции» и «Воспоминания» отразил различные аспекты духовной жизни второй половины XIX в. бухарского общества.

Степень и уровень понимания и осознания загадки мастерства создания художественных образов в художественных произведениях С. Айни дают

возможность оценить отдельные стороны художественного мышления писателя с новых позиций общечеловеческих и национальных ценностей.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Теоретическая ценность работы состоит в том, что **впервые** исследована и оценена художественная концепция мастерства создания литературных образов, её просветительские и эстетические аспекты, проявления мастерства в создании С. Айни прозаического произведения, как «Воспоминания». На этой основе проанализировано произведение писателя и, учитывая теоретические и практические закономерности, дана объективная оценка отражению образа самого писателя и известных личностей описываемого времени в данном произведении. В процессе исследования нами учтены влияние передовых литературных течений на взгляды писателя и их отражение в его творчестве, особенно, отражение концепции личности в «Воспоминаниях».

В практическом плане результаты исследования можно использовать при написании истории современной таджикской литературы, истории таджикской литературной критики и литературоведения, при создании учебников и учебных пособий по истории таджикской литературы.

Соответствие диссертации с паспортом научной специальности.

Диссертация вполне соответствует паспорту специальности 10.01.01 – Таджикская литература; литературные связи.

Апробация результатов исследования.

Содержание и основные положения диссертации в форме докладов изложены на республиканских научно-практических конференциях «Национальная армия – надежный щит Родины» (Душанбе, 2023), а также на традиционных апрельских ежегодных конференциях Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни (2017-2020) гг.). Завершенная работа была обсуждена и рекомендована к защите (протокол №8, от 24.06.2019 г.) заседании кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии ТГПУ имени С. Айни. Основные положения исследования опубликованы в виде 5 статей в журналах, включенных в перечень научных изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Публикация научных работ по теме диссертации.

По теме диссертации опубликовано 7 статей в материалах республиканских конференций. В том числе 5 статей соискателя опубликованы в изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации.

Диссертация состоит из введения, трех глав, шести разделов, заключения, библиографии, объемом в 168 страниц стандартного компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** обоснованы необходимость исследования и суть темы, определены его цель и задачи. Определена методология исследования, взятая на вооружение, дан обзор степени изученности темы, указаны теоретическая и практическая значимость решения поставленных цели и задач.

Первая глава диссертации озаглавлена «Трудности создания образов в произведениях устада С.Айни», её первый раздел посвящен теме «Основные этапы формирования мастерства создания образов в произведениях устада С.Айни».

Проблема изучения аспектов мастерства и литературных сторон художественных произведений является одной из основных и важнейших проблем современного литературоведения. Подробное и всестороннее исследование этой проблемы в произведениях устада С.Айни даст возможность нам войти в творческую мастерскую писателей и выявить стилевые и художественные особенности их произведений. Естественно, что во времена господства правящей коммунистической идеологии внимание большей части исследователей было обращено на социальные стороны и образ мыслей автора художественного произведения и, в результате, вне поля их внимания оставались важнейшие вопросы художественности и литературного стиля.

В настоящее время политическая и идеологическая атмосфера совершенно другая и потому необходимо заново пересмотреть научные, исследовательские концепции. Этот шаг даст возможность раскрыть, используя новые критерии критики, литературно-художественную суть и соотношение реальных и художественно сочиненных воображением писателя событий. Поэтому решение взятой нами для исследования темы раскроет мастерство устада С.Айни в создании художественных образов.

Мастерство создания образов считается одной из важнейших проблем поэтики художественного произведения, особенно, художественной прозы. Эта проблема в любой период развития литературы, в том числе и современной таджикской литературы, рассматривалась исследователями с использованием различных приемов, в неразрывной связи с мастерством и литературным талантом писателей. По словам академика М.Шакури «первые серьезные шаги реалистической таджикской прозы связаны с именем Садриддина Айни».¹

Исследователи наряду с различными литературно-художественными качествами произведений С. Айни, специально отмечая его мастерство в создании образов, подчеркивают его богатый жизненный опыт, широту и глубину знаний и наблюдательность. Устад в своих произведениях, критерием для художественного описания взяв реальную и историческую истину, важнейшую сторону своего творчества так охарактеризовал в начале «Воспоминаний»: «Мои «Воспоминания» послужили основным материалом для большей части моих романов, повестей, очерков и исторических рассказов».²

Формирование мастерства создания образов в произведениях Айни можно разделить на три этапа. Первый этап – это образы, созданные им в своих первых, дореволюционных произведениях. Особенно в рассказах «Воспитание

¹ Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик: насри солҳои 1945-1974. Ҷ. 4 / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 3.

² Айни, С. Куллийат. Ҷ. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 7.

детей» («Тахзиб-ус-сибён») интересные образы, выполняющие важную воспитательную и просветительскую задачу.

Второй этап совершенствования мастерства Айни в создании образов относится ко времени после Революции, ко времени, когда он серьезно занялся литературной деятельностью. Он в «Бухарских палачах» и, особенно, в повести «Одина», намного совершенствует мастерство в создании образов, что связано также с формированием у него своего стиля и писательского вкуса.

В «Бухарских палачах», описывая один из наиболее драматических и ужаснейших событий – наказание виновных в Бухаре времен правления эмира, представляет ещё более жестокую картину убийства повстанцев, пойманных людьми эмира и заточенных в зиндан (подземная тюрьма – Б.Г.). Писатель для описания быстроменяющихся событий кануна Бухарской Революции выбирает художественный прием «повесть в повести», часто встречающийся в классической и народной персидско-таджикской прозе. В каждом рассказе этого произведения описаны не только пейзажи и трагические события того времени, но даны и образы эмира, судьи, аълама (предводитель какой-либо рел. секты, имеющий право утверждать или отвергать, вынесенный муфтием приговор – Б.Г.), миршаба (начальник ночной стражи – Б.Г.), палача, виновного, осужденного и других.

В портретных описаниях Айни подчеркивает мелкие детали одежды внешнего облика, род занятий, считая их весьма важными, что показывает на мастерство автора в создании образов. Наряду с описанием лиц различных людей, писатель приводит описание пейзажей, особенно, ужасных картин наказания и убийства людей палачами эмира, показом мест событий, жилищ и пространства вокруг арка Бухары, являющейся центром описываемых событий.

Айни большую часть этих описаний приводит с позиций гуманизма и человеколюбия. Действительно, «идея гуманизма писателя проявляется не только в выражении сочувствия и милосердия и жалости по отношению к убитым, но и в выражении гнева и ненависти, отвращения и сильного общественного протеста, причиной которых стали убийства невинных людей».¹

В «Одина» мы видим другой прием описания образа героя, доказывающий более высокий уровень совершенства мастерства в создании образов. Если в повести «Бухарские палачи» описана социальная трагедия общества, то в повести «Одина» личная трагедия одного человека -- несчастного страдальца Одины. В этой повести излагается судьба конкретного человека со всеми его личными и социальными трагедиями. Писатель через образ Одины ясно выражает свое теплое и искреннее отношение, веру и любовь и сочувствие и доброжелательность, милосердие и жалость по отношению к угнетенным и представителям простого народа.

«С «Одина» в таджикскую литературу вошел простой человек и его ежедневная жизнь, простые мысли и чувства, его земные мечты и дела -

¹ Таърихи адабиёти советии тоҷик: инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1984. – С. 229.

утверждает М. Шакури, - биение его человеческого сердца достигло слуха людей всего мира».¹

Основная тема повести «Дохунда» борьба народа за революцию и строительства нового общества. Писатель через художественные образы Ядгара, Гульнар стремился сосредоточить внимание на проблеме роли личности в изменениях социальной среды.

Художественное воображение писателя выбирает их из общей среды таджикской молодежи тех лет и доводит до влиятельных личностей в обществе. В романе «Дохунда» образ Ядгара, по сравнению с Одиной, более активен и воинственен, что связано с ростом и совершенствованием его личности. Писатель жизненные события и изменения мыслей и представлений народа описывает, как художник и литератор – реалист, поэтому у его образов светлые, человеческие лица и описание событий имеют литературную и эстетическую ценность.

Другое произведение С.Айни, интересное с точки зрения созданных образов, это Роман «Рабы». В этом романе раскрылись вся сила и мастерство С.Айни, как непревзойденного прозаика. В этом произведении большое количество активных, деятельных образов и они выписаны автором тщательно и подробно. Наряду с описанием внешнего облика и внутреннего мира трех поколений рабов и богачей и хозяев рабов той эпохи, в процессе повествования автор имеет в виду ещё одну силу, мощную и всеобъемлющую. Этой великой силой, по признанию большинства исследователей, является народ, создающий и приводящий в порядок историю и её течения. Имея в виду эту сторону писательского стиля Айни, уstad М. Шакури правильно отмечает: «то, что писатель особо обращает внимание на индивидуальность человека, привело к тому, что основные духовные качества народа были раскрыты более глубоко, не только бедность, мучения и угнетенность народа в прошлом и его стремление к справедливости, честности и свободе, но и сложность и особенность его духовности, ум и разум, сердечность и чаяния его показаны лучше».²

В художественных образах, созданных Айни, отражены не только внутренний облик героя, но и суть его творческих размышлений, цель и идея произведения и реальная и историческая истина времени героя.

В другом разделе **«Личность и реальность: соответствие реальной и художественной истин в мастерстве создания образов уstadом С.Айни»** проанализированы аспекты мастерства писателя, в созданном им художественном произведении в соответствии реальной и художественной истин, что ясно показало, что уstad использовал для сочинения образов жизненный материал, события и личности, имеющие литературную ценность.

¹ Шукуров, М. Пайванди замонхо ва халкхо (мачмуи маколахо) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 155.

² Шукуров, М. Пайванди замонхо ва халкхо (мачмуи маколахо) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 165.

Устад Садриддин Айни, как мы выяснили, в каждом своем произведении, стремился отразить эти трудности. М.Шакури эту особенность творческого стиля писателя так характеризует: «В богатой событиями судьбе устада Айни будто отражены часть судьбы его народа, некоторые важные моменты богатой, удивительной и полной событий и трудной истории таджиков, также весь их путь к Октябрю и другим великим социалистическим преобразованиям».¹

Действительно, Айни в своих произведениях разного жанра, думая о социальности тем происходящих вокруг событий, по глубине понимания реальности своей личной и социальной жизни, дошел до философского понимания истины, ясного понимания законов исторического процесса.

В произведениях Айни художественное исследование жизненных ситуаций происходит одновременно с их научным анализом и во взаимосвязи с историей и современностью, что явилось основной причиной устойчивой историчности его литературных произведений. Произведения Айни – это урок истории и он сам является живой историей и бодрствующей душой народа. История, уроки жизни и боль народа в его произведениях проявляются в тесной и логичной взаимосвязи. Этот устойчивый критерий понимания художественного просветительства реальной истины более всего мы видим в создании образов и художественного описании обликов его современников. В его произведениях описаны представители всех социальных групп, которых исследователи, в общем, назвали народ.

Соответствие реальной правды и художественной мы можем видеть во многих его произведениях. Например, события, полные ужаса и трагедии, составившие основной сюжет повести «Бухарские палачи», подверглись более подробному анализу и комментарию в историческом очерке «История мангитских эмиров Бухары».

Особенностью писательского стиля Айни также является то, что созданные им художественные образы строят структуру произведения, это мы видим, как в рассказах, так и в произведениях более крупного объема, подобно «Одина», «Смерть ростовщика», «Сирота» и «Дохунда».

Как признает большая часть исследователей творчества С. Айни, устад не только большой мастер описания исторических и социальных событий, но и мастер создания разнообразных художественных образов, описания внешнего и внутреннего облика представителей разных социальных групп. Все его положительные и отрицательные образы выписаны с большим мастерством. К примеру, художественный образ Кари Ишкамба не имеет себе подобного во всей мировой литературе. Писатель при создании художественных образов опирается, как на литературные традиции прошлого, так и на новейшие традиции русской и советской литератур.

Устад Айни показал себя большим мастером создания публицистических образов, что отражено в «Истории Бухарской революции», «Моя короткая биография», «История мыслительной революции в Бухаре» и особенно в

¹ Шукуров, М. Пайванди замонҳо ва халқҳо (мачмуи мақолаҳо) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 147.

четырёх частях «Воспоминаний». К таким образам относятся образы эмиров, судей, преподавателей медресе (мударрисы) и других чиновников эмирата, представителей посольства России, учащихся школ, мусульман, обучающихся в новых школах, представителей передовой интеллигенции, джадидов и просветителей Бухары. Они представлены под своими именами, указаны настоящие время и место их деятельности.

Во второй главе **«Отображение исторических личностей и интеллигентов в «Воспоминаниях» С. Айни»** исследованию подверглась художественная концепция современной прозы на примере воплощения образов интеллигентов. Устад Садриддин Айни является в таджикской литературе XX в. основоположником концепции исторических личностей, представителей искусства и литературы в эпических произведениях типа «Воспоминаний». «Воспоминания» являются в таджикской советской литературе первым произведением, в котором отображены важнейшие события классовой борьбы и различные аспекты духовной жизни второй половины XIX в., в нем также отражено социальное мышление народа и суть времени, всё это описано приятным, легкопонижаемым языком, ясно и доступно, поэтому оно оставляет в памяти неизгладимый след.

В этом произведении устада интересно то, что созидательность народа он передал через образы простых, трудолюбивых и красивых людей. Мы оцениваем это стремление писателя, как проявление начала самопознания народа и его социального пробуждения.

Большая часть образов, описанных в «Воспоминаниях», своими добродетельностью, достоинством и человеческим совершенством олицетворяют содержание и суть мышления передовой части общества того времени.

Описание образов передовых интеллигентов и просветителей в «Воспоминаниях» С. Айни считается свежим литературным явлением в современной таджикской литературе и является выразителем литературных традиций и закономерностей, духа и событий времени. Отражение личностей и художественных образов интеллигентов и просветителей – одна из важных тем в «Воспоминаниях». Светлые образы и впечатляющие облики передовых интеллигентов конца XIX в. представлены устатом, как созидательная и социально активная сила, весьма сильно способствовавшая пробуждению отсталого, невежественного общества Бухарского эмирата.

Широта писательского мастерства С. Айни в «Воспоминаниях» определила новую стезю и приемы в жанре воспоминаний. Таким образом, можно считать, что литературная школа устада Айни в современной таджикской прозе - это пример для начинающих литераторов.

В «Воспоминаниях» образы Ахмада Дониша, Шамсиддина Шохина, Шарифджан-махдума, Садри Сарира, Хаджи Абдулазиза, Мухаммад Сиддика Хайрата, Мирзо Хайта Сахбо, Хамидбека, Абдулмаджида Зуфунуна, Яхьяходжа, Кари Абдулкарима Офарина, Мулла Амона, Мулла Тураба и Хаджи Махдума и других представлены на фоне конкретных исторических

событий. Автор, обратив внимание на суть социальных и просветительских отношений, морально-духовные споры и противоречия использовал как средство раскрытия натуры личности, исторические образы и образы людей искусства. Интеллигенция и просветители стремящиеся, обеспечить социальную справедливость, в художественных описаниях автора являются защитниками и оберегающими счастье своего народа человечества, безопасность и спокойствие общества.

Познание личности и отражение образов интеллигентов и просветителей в «Воспоминаниях» является одной из центральных проблем и, становясь элементом судьбоносности и бессмертия народа, приобретает глубоко социальное содержание.

С.Айни через художественное понимание духа и пульса жизни общества, в своем произведении ставит и решает важные социальные, морально-этические, исторические и культурные проблемы. Таким образом, его творение содействует возрождению мышления и духовности, пониманию критериев социальной справедливости, пробуждению интереса к познанию мира и эстетики.

Второй раздел озаглавлен **«Образ автора и описание духа времени в «Воспоминаниях» С. Айни»**. Основным героем произведения является сам Садриддин Айни и формирование его характера – одна из важных проблем этого произведения. Садриддина, как мастера художественного слова, ученую личность и тонкого литератора, узнали ещё до революции. Его литературное и эстетическое мышление формировалось и совершенствовалось в атмосфере традиционной среды и на основе богатой литературы предков и он постепенно вошел в ряды передовых представителей общества.

В «Воспоминаниях» читатель, начиная с первых страниц, знакомится с событиями и состоянием жизни автора в определенный исторический период, можно сказать, представляя себе по его жизни, реальную жизнь народа в те времена и хорошо понимает ценность сегодняшней жизни. Автор, уделяя основное внимание на описание жизни народа и важнейшим событиям того времени, акцентирует внимание читателя и на атмосфере семьи, жизни в деревнях Соктари и Махаллаи Боло, воспоминаниях о предках, своей полной трагизма, горечи и нестабильности судьбе, на жизни Бухарских медресе, системе обучения, преподавания и учебных программах, жизни различных слоев населения, недовольстве народа царящими порядками в эмирате и его выступлениях против угнетения и насилия, несправедливостей, жестокости правителей Бухарского эмирата, другими словами, описывает социальную среду. Он описанию социальной жизни Бухары отводит основную роль, свой образ преподносит на его основе и под его влиянием. Всё же образ автора оказывается центральным и находится в поле зрения читателя с начала и до конца произведения.

Устад Айни описание своей судьбы начинает с детских лет, полных трудностей, мучений и лишений. Для него примером честности, скромности,

трудолюбия и справедливого отношения к людям на протяжении всей жизни был отец - Саидмуродходжа.

Формирование характера Садриддина происходит на фоне разных социальных событий, порой весьма противоречивых. Садриддин рос среди простого, трудящегося народа и, как утверждает М.Шукуров «его связь с народом не прерывалась и он сам продукт этой среды. Широта социальной жизни той эпохи, все те события и люди, описанные в произведении, явились причиной рождения каждого качества героя, сама жизнь определила его судьбу».¹

Естественно, что деятельность Садриддина описана не в отдельности, он всегда в гуще происходящих событий и среди разных людей: родителей, родственников, ремесленников, мударрисов, студентов, интеллигентов и других, т.е. трудящегося народа Бухары конца XIX и начала XX вв. Другими словами, это образ народа, представители которого описаны писателем свободолобивыми, гордыми, трудолюбивыми, с надеждой на лучшее будущее, стремящиеся к знаниям и литературе, просветительству и т.п.

На малолетнего Садриддина особое впечатление произвела деятельность свободолобивой бунтовщицы Хабибы, её твердый характер и воля, её неукротимость в достижении поставленных целей. Перед его взором стояла «статуя той стройной девушки станом пери» будто «некий сказочный герой».²

В беседе с отцом Садриддин «считает безработицу равной смерти», заучивание стихов и их понимание «ему доставляют такое же удовольствие, как детям сосание набота (национальный сахар – Б.Г.)».³

Его отец, находясь при смерти, сыну завещает: «Читай! Как бы не было трудно, учись! Но не становись судьей, начальником, имамом !(главный смотритель мечети – Б.Г.) Если станешь мударрисом, ладно!...».⁴

В описании Айни его отец – Саидмуродходжа -требовательный, но справедливый, проницательный, любознательный человек, имеющий крепкую память и он повторяет сыну «что бы не увидел, внимательно рассмотри, что бы не услышал, также внимательно слушай и, если кто-то тебе что-то скажет или попросит выполнить какую-то работу, если даже понял, учись спрашивать вторично».⁵

Беседы и споры с Шарифджан-махдумом, Яхьяходжа, Зуфунуном, Гулшани Хамидом, Мирзо Азимом Сами, Хамидходжа Мехри, Ибрахимом Субхи, Мухаммадсиддик Хайратом и другими просветителями и интеллигентами день ото дня расширяли его мировоззрение, знания, постепенно он вошел в научный и литературный круг своего времени, подготавливая почву для развития своего социального мышления и самопознания.

¹ Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и С. Айни // М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 119.

² Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 107.

³ Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 1110.

⁴ Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 170.

⁵ Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 149.

Таковы факторы формирования личности и образа писателя на основе мастерства, искусства и настоящего литературного таланта, что привело позднее к тому, что он стал удивительной, исторической личностью, несравнимым писателем и основоположником модернистской таджикской прозы.

Третья глава названа **«Исследование литературных произведений, понимание личности и отражение образа Ахмада Дониша в «Воспоминаниях»** состоит из двух разделов.

В первом разделе **«Исследование литературных произведений и понимание личности Ахмада Дониша»** проанализирован ряд научных и художественных работ критиков и ученых и определена социально-общественная миссия личность и образа Ахмада Дониша. Ахмад Дониш является одним из видных личностей науки и культуры XIX в. Бухарского эмирата. Ключевой, осевой темой его мыслей, рассуждений, темой его трудов было социальное исправление общества. В основном, научным исследованием его жизни, мыслей, трудов занялись после 50-х годов прошлого столетия. Его социальные, политические, философские просветительские, литературно-эстетические, религиозные мысли изложенные в его ценных трудах, ни в какой форме не изучались.

Первым исследователем, правильно понявшим историческую, научную, литературную и культурную атмосферу эпохи Ахмада Дониша, был устуд Садриддин Айни. Важность письменного наследия Ахмада Дониша устуд С. Айни высказал в своем труде типа антологии «Образцы таджикской литературы», «История мангитских эмиров Бухары», «История интеллектуальной революции в Бухаре» и, особенно, в «Воспоминаниях». Позднее заметный вклад в изучение исторических и философских, социальных и эстетических мыслей Ахмада Дониша внесли таджикские литераторы, ученые и критики С. Улугзаде, А. Мирзоев, Х. Мирзоаде, А. Баховаддинов, З. Раджабов, Р. Хадизаде, Г. Ашуров, М. Динаршоев и другие.

Весьма велик вклад А. Мирзоева в изучение жизни и произведений выдающегося писателя и философа этого времени Ахмада Дониша. Исследователь своими глубокими научными статьями раскрыл основные стороны творчества великого писателя и определил его огромную роль в социальной, общественной, литературной и просветительской жизни Бухары 11 половины XIX в. Другой таджикский ученый – литературовед Р. Хадизаде, можно сказать, посвятил всю свою научную деятельность всестороннему исследованию жизни и трудов этого выдающегося мыслителя – Ахмада Дониша. Литературоведческие исследования Расула Хадизаде многоплановы и глубоки, они охватывают важнейшие научные проблемы, касающиеся Ахмада Дониша и просветительского движения и его литературы. Научные труды и художественные произведения Расула Хадизаде, как «Таджикская литература во второй половине XIX в», «Ахмад Дониш», «Шохин», «Передовое течение в литературе второй половины XIX в.», «Несколько новых страниц в биографии и творчестве Ахмада Дониша», «Художественная проза Ахмада Дониша», «Некоторые проблемы изучения истории литературы второй половины XIX в.», «Важные документы по биографии Ахмада Дониша», «Ахмад Дониш и

русская культура», «Утренняя звезда» являются ценным вкладом в изучение литературы XIX в. и донишведение.

Необходимо отметить, что интенсивное исследование таджикской литературы второй половины XIX в., прогрессивного просветительского движения, его литературы и видных представителей началось после сочинения С. Айни «Истории Бухарской революции», а в «Воспоминаниях» различные аспекты духовной жизни второй половины XIX в. нашли более выпуклое и широкое отражение.

Второй раздел этой главы называется **«Творческая личность и художественный образ Ахмада Дониша в «Воспоминаниях» Садриддина Айни».**

В описании устада Айни Ахмад Дониш представлен как символ ума и разума и мудрый путеводитель по жизни: «В эти времена на темном горизонте Бухары, как утренняя звезда, которая сверкая и блестя появляется в конце темной ночи, заблестела звезда. Этой звездой был Ахмад Махдум – математик – Дониш, прославившийся, как Ахмади Калла (Ахмад Голова – Б.Г.), он был ученым, который в невежественной среде, как Бухара того времени, эпохи, когда никто не знал о новых предметах и новой научной литературе, стал специалистом в нескольких науках».¹

В описанных Айни эпизодах его бесед с Ахмадом Донишем читатель ясно чувствует самостоятельность мышления, наблюдательность, критичность высказываний и талант понимания людей самого автора. «В то время, - говорит он, - мои симпатия и преклонение перед Ахмад – Махдумом были искренние, это было результатом впечатления от лишенных логики атак мулл на него, появившиеся в моем сердце».²

Обращение к художественному исследованию судьбы героя и его личности дает возможность привлечь внимание ученых и литераторов к изучению личности и художественного образа выдающихся людей. Так, С. Айни в «Образцах таджикской литературы» привел биографию Ахмада Дониша и привлек к его личности внимание ученых и представителей литературы.

Литературные размышления Ахмада Дониша отражают основные тенденции духа времени и его исторического развития, поэтому его произведение «Редкостные события» («Наводир-ул-вакоеъ») произвело на интеллигенцию и ученых огромное впечатление. Об этом Айни так пишет: «...когда я увидел в содержании «Редкостных событий», реалистично описанное, то тяжелое положение, описанное так, как я сам видел в жизни, я преобразился. В своем сердце я сказал: Это состояние необходимо исправить. Интеллектуальная революция, хотя и немного, именно тогда произошла во мне».³

Устад Айни в «Воспоминаниях», посредством образа Дониша, прежде всего, описывает дух времени и исторические условия. Образ этой личности он

¹ Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 5 / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1962. – С. 21.

² Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 273.

³ Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 446.

стремится описать наиболее полно и всесторонне на основе мнений и высказываний его современников – единомысленников, таких, как Садри Сарир, Кази Абдулвахид, Хамидбек Хамид, Шарифджан Махдум Садри Зиё, Мулла Амон, Файзибай, Мулла Мухиддин и им подобных. Наблюдения автора основаны на отношениях Дониша к окружающим, поклонении ему высокопоставленных чиновников, наряду с учеными – теологами преподношение банорасового халата, признании его как астронома и т.п.

В изображении Айни необычайность Ахмада Дониша показана не только в его могучей и высокой фигуре, но прежде всего в его бесстрашии. в вере в науку и знания, презрении невежественных и лицемерных мулл. Например, он не отвечает на приветствие мулл «он не посмотрел в сторону приветствующих и на их приветствие не ответил, только чуть покачал головой».¹ Или, проходя перед муллами, бросает, словно вызов «сегодня ночью в такой – то час будет затмение луны» и когда оно началось, говоря, «смотрите на небо»², радуется и гордится правильностью своего предсказания, что было подтверждением победы силы науки над невежеством и ударом по мракобесам и невеждам.

Подробно описывая дворик Ахмада Дониша, садик, устроенный в нем и спланированный с применением инженерных знаний, также отмечая наличие множества музыкальных инструментов на полках верхней надстройки домика, представляющего второй этаж, и организацию один раз в неделю сбора друзей с песнями, музыкой³, Айни подчеркивает жизнелюбие, веселый, живой характер, тонкий вкус Ахмада Дониша.

В «Воспоминаниях» приведено высказывания многих людей об Ахмаде Донише, имеющие важное значение для раскрытия его облика. Шарифджан-махдум «был влюблен в произведения Ахмад-махдума»⁴, он, находя их, скрытно отдавал на переписку. Мулла Амон назвал Дониша «величайшим ученым нашего времени».⁵

Айни приводит ценные и – точные сведения о его росте, телосложении, характере и натуре. «Этот человек, – пишет Айни, – был высокого роста... Тело его было настолько плотным, что высота его роста не чувствовалась и потому казался [человеком] среднего роста. Будто портной природы рост и ширину этого человека скроил по очень соответствующей мерке...».⁶

Для полной характеристики Ахмада Дониша Айни приводит мнения невежественных представителей духовенства, называвших Дониша «еретик и безбожник», «не соответствующий похвале», «атеист и богохульник», «безбожник», «заблудившийся», «ученик и друг черта», «колдун», «чародей» и т.п.. Айни сам называет его «рожденный быть вождем», «удивительный человек», «выдающийся», «не простой», «великого происхождения», «жемчужина, которую невозможно найти», «величайший ученый времени»,

¹ Айни, С. Куллиёт. Ч. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавточик., 1963. – С. 263.

² Айни, С. Куллиёт. Ч. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавточик., 1963. – С. 265.

³ Айни, С. Куллиёт. Ч. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавточик., 1962. – С. 270-271.

⁴ Айни, С. Куллиёт. Ч. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавточик., 1962. – С. 444.

⁵ Айни, С. Куллиёт. Ч. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавточик., 1962. – С. 356.

⁶ Айни, С. Куллиёт. Ч. 6 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавточик., 1963. – С. 263.

«ученый эпохи», «сверкающая звезда на темном горизонте Бухары», подчеркивая этим силу его таланта, облик мыслителя.

В действительности, в «Воспоминаниях» ещё не дано описание глубокого характера, личности и литературного образа Дониша. У Садрдина Айни была творческая мечта написать произведение, всецело посвященное этому великому человеку, более полно раскрыв в нем творческую и просветительскую деятельность, социальные мысли и роль Дониша в последующем развитии таджикской литературы. К сожалению, по разным причинам Айни не удалось её осуществить.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В **Заключении** подведены результаты исследования:

1. В раскрытии личности и творческой индивидуальности С. Айни оказали впечатляющее воздействие культурные и исторические факторы, отдельные люди, с самого начала споры о просветительстве и склонность к уважению морально-этических норм, они сформировали его моральный облик и образ мастера. Глубокий исследовательский взгляд для понимания происходящих в жизни событий и художественная правда стали средством познания полезных и отрицательных социальных и этических тенденций в обществе, что помогло ему в создании незабываемых, остающихся в памяти художественных образов в своих прозаических произведениях [2-А; 3-А].

2. Исследование основных этапов формирования мастерства в создании художественных образов в произведениях С. Айни проведено на основе изучения важных документов жизни писателя, из которых вырисовывается образ сильного, волевого человека, а соблюдение соответствия реальной жизни и художественной правды определило его литературный облик [1-А; 6-А].

3. На основе новых исследовательских методологий конкретизирована концепция творческого мышления Айни в атмосфере его времени. Изучение и оценка конкретной научно – творческой концепции писателя на примере отдельного его произведения осуществлено в неразрывной связи с историей формирования и эволюции современной таджикской прозы [4-А].

4. Творческая индивидуальность и писательское мастерство устада С. Айни определены на примере изучения произведений «История Бухарской революции», «Моя краткая биография», «История интеллектуальной революции в Бухаре», «Воспоминания» и его других прозаических произведений. Проявления мастерства, художественное мышление писателя, просветительские и эстетические аспекты творчества и изображение исторических и литературных личностей, образ самого автора и творческих людей все эти моменты отражены в «Воспоминаниях» С. Айни [5-А].

5. Устад Садрдин Айни, взяв много полезного для себя из литературных и философских мыслей великого таджикского мыслителя Ахмада Дониша и следуя за передовой интеллигенцией и просветителями, стал первым исследователем произведений, личности Ахмада Дониша. Литературная школа Айни связывает сегодняшнее и последующие поколения и играет неопределимую

роль в изучении богатой и всемирно признанной древней культуры и литературы таджиков и иранцев [2-А; 3-А].

6. Восстановление в процессе художественного творчества биографии, событий жизни и литературно-общественной деятельности таких выдающихся представителей таджикского народа, как Ахмад Дониш, становится причиной развития в последующем национального самопознания и исторической связи поколений и времен и традиций [3-А].

7. В современной таджикской литературе с появлением «Воспоминаний» родилась новая литературная тенденция, отображающая жизнь и деятельность удивительных людей, творческие силы, ремесленников, просветителей и т.п. [4-А; 7-А].

8. Садриддин Айни, продолжив удивительное, просветительское начинание Ахмада Дониша и других просветителей, отобразил Ахмада Дониша и многих его единомышленников в «Воспоминаниях» [2-А; 3-А].

9. Садриддин Айни продолжил благородную просветительскую инициативу Ахмада Дониша и других светил и просветителей, и в его «Воспоминаниях» воплотились образы просвещенных мыслителей и благородных людей, мысли и идеи, общественное положение и ответственность личности как благородной личности [5-А].

10. Отображение художественного образа Ахмада Дониша в «Воспоминаниях» в какой-то степени имеет научно-художественную или публицистическую особенность и охватывает биографию, его литературную деятельность и изложение содержания некоторых частей его художественных произведений. Образ Дониша выписан очень ярко, выпукло и реалистично через описание социальных и общественных событий, жизнь и литературное наследие его современников и представляет собой символ ума и разума [2-А; 3-А; 5-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исходя из исследования выявлено, что научные исследования о жизни и творчестве и историко-художественной значимости произведений Садриддина Айни проводились в различных формах, но до сих пор монографического исследования об концепция личности и мастерство создания образов в произведениях Садриддина Айни нет. Охват темы исследования подтверждает перспективность научной работы. По результатам исследований даются следующие рекомендации по практическому использованию их результатов:

1. В рамках отдельной диссертации необходимо комплексное исследование Концепция личности и мастерство создания образов в произведениях Садриддина Айни и определения ценности его исследовательской работы о деятелях литературы и культуры прошлого и настоящего.

2. В ходе изучения и исследования обсуждаемых вопросов нами выявлено и установлено, что изучение проблемы, связанным с личностью, идеологической и буквальная характеристикой, умением создавать портреты

персонажей Садриддином Айни, вопросы творчества, стиль, художественного мастерства и создания персонажей является важной. В связи с этим результаты диссертационного исследования могут быть использованы при изучении тем, связанных с этими литературными деятелями.

3. Диссертация может помочь студентам, магистрантам, докторантам PhD и соискателям в изучении и исследованиях деятелей литературы и культуры.

4. Материал, полученный в диссертации можно использовать при написании истории современной таджикской литературы, истории таджикской литературной критики и литературоведения, при создании учебников и учебных пособий по истории таджикской литературы.

НАУЧНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан

- [1-А]. Бобораджабова, Г.З. Маҳорати чехранигорӣ дар повести «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-и С. Айни [Текст] / Г.З. Бобораджабова // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2018. – № 2 (74). – С. 191-195.
- [2-А]. Бобораджабова, Г.З. Таҷассуми шахсияти эҷодӣ ва чехраи Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни [Текст] / Г.З. Бобораджабова // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2018. – № 4 (76). – С. 190-194.
- [3-А]. Бобораджабова, Г.З. Шахсияти эҷодии Аҳмади Дониш дар осори Садриддин Айни [Текст] / Г.З. Бобораджабова // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2018. – № 6 (78). – С. 64-69.
- [4-А]. Бобораджабова, Г.З. Ҳақиқати воқеӣ ва бадеӣ дар хунари чехранигории С. Айни [Текст] / Г.З. Бобораджабова // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2019. – № 3 (80). – С. 209-217.
- [5-А]. Муллоев, А., Бобораджабова, Г. Симои Садриддин дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни [Текст] / А. Муллоев, Г. Бобораджабова // Вестник Педагогического университета. – Душанбе, 2019. – № 3 (80). – С. 152-157.

II. Статьи, опубликованные в научных сборниках и в других изданиях

- [6-А]. Бобораджабова, Г.З. Маҳорати чехранигорӣ дар повести «Одина», романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-и С. Айни [Текст] / Г.З. Бобораджабова // Национальная армия – надежный щит Родины (Материалы республиканской конференции). – Душанбе: ТГПУ имени С. Айни, 2023. – С. 307-313.
- [7-А]. Бобораджабова, Г.З. Хунари чехранигории С. Айни ва нишон додани ҳақиқати воқеӣ [Текст] / Г.З. Бобораджабова // Национальная армия – надежный щит Родины (Материалы республиканской конференции). – Душанбе: ТГПУ имени С. Айни, 2023. – С. 317-326.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Боборачабова Гулноза Зиёвиддиновна дар мавзуи «Консепсияи шахсият ва ҳунари чехранигорӣ дар осори Садриддин Айнӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ.

Вожаҳои калидӣ: консепсия, шахсият, марҳилаҳои ташаккул, фардияти эҷодӣ, симои муаллиф, чехраи адабӣ, ҳунари чехранигорӣ, хусусияти ғоявию бадеӣ, маҳорати ҳунарий, образофаринӣ, сабк ва равиши эҷод.

Диссертатсия ба омӯзиш, баррасӣ, таҳқиқ ва муайян кардани мушкилоти консепсияи шахсият ва ҳунари чехранигории осори Садриддин Айнӣ бахшида шудааст. Ба ин мақсад, дар заминаи осори насрии устод С. Айнӣ бозтоби шахсият ва ҳунари чехранигории ӯ мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо назардошти дастовардҳои навини адабиётшиносии муосир анҷом ёфтааст. Дар ин замина, пажӯҳиши муфассали илмӣ анҷом ёфтааст. Рисола бо масъалагузории илмӣ, диди тоза ва масъалагузориҳои дақиқ сурат гирифтааст. Муаллиф масоили муайяни илмиро бонизом ва дар сатҳи лозимии илмӣ ҳаллу фасл намудааст.

Таҳқиқи мазкур дорои аҳаммияти муҳимми назарӣ ва амалӣ мебошад. Моҳияти илмӣ ва пажӯҳиши мавзуи рисола дар он зоҳир мегардад, ки маводи таҳқиқотӣ дар доираи мавзӯ ва консепсияи мушаххаси илмӣ баррасӣ ва арзёбӣ гардида, зимни омӯзиш ва таҳлили осори Садриддин Айнӣ равишҳо ва чараёнҳои инкишофи насри муосирро бо дарназардошти воқеияти ҳаёти адабии солҳои 30-50 муайян кардааст, ки ба таҳқиқи тоза ва пурарзиш таъкид бар аҳаммияти мавзӯ дорад.

Диссертатсия дар мавзуи «Консепсияи шахсият ва ҳунари чехранигорӣ дар осори Садриддин Айнӣ» таҳқиқи мушкилоти шахсият, хусусияти ғоявию бадеии осор, ҳунари чехранигории Садриддин Айнӣ, масъалаҳои фардияти эҷодӣ, сабки нигориш, ҳунари эҷодӣ, образофаринӣ, сабк ва равиши эҷодро арзёбӣ намудааст. Дар ҳулосаи рисола натиҷагириҳои таҳқиқ ва чанд нуктаи муҳимми он зикр шуда, ҳулоса ва тавсияҳои муаллиф дар рушди адабиётшиносии тоҷик судманд мебошад.

Дар ин замина, таҳқиқ ва арзёбии масъалаҳои фардияти эҷодӣ, равишҳои инкишофи насри муосир, таҳлили осор ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ, муайян намудани марҳилаҳои ташаккули шахсият ва чехраи ҳунарии адиб, биниши нави таҳқиқи рӯзгору осори С. Айнӣ, баррасӣ ва арзёбии консепсияи мушаххаси илмию эҷодӣ ва фардияти эҷодии нависанда дар мисоли «Ёддоштҳо», бозтоби шахсияти таърихию эҷодӣ, чехраи адабӣ, симои муаллиф ва афроди эҷодкор дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ, таҷассуми симои равшанфикрон, шинохти шахсият ва симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ баррасӣ ва таҳқиқ шудаанд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Бобораджабовой Гулнозы Зиёвиддиновны на тему «Концепция личности и мастерство создания образов в произведениях Садриддина Айни» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01. 01 – Таджикская литература; литературные связи

Ключевые слова: концепция, личность, этапы развития портрета, образ писателя, литературный деятель, мастерство создания персонажа, идеологические и литературные особенности, художественное мастерство, создание персонажа, стиль и способ создания.

Диссертация посвящена изучению, рассмотрению, исследованию и выявлению проблем понятий личности и умения создания портретов персонажей в произведениях Садриддина Айни. В связи с этим на основе работ Садриддина Айни отражение личности и его умение создавать портреты персонажей рассматриваются с учетом последних достижений литературоведения. Исходя из этого, автор реализовал детальное исследование, которое с научной точки зрения представлено в виде диссертации. В диссертации появились новые идеи для решения задач, ранее неисследованных. Автор решил некоторые научные проблемы научно и по порядку.

Это исследование имеет важные теоретические и практические ценности. В результате изучения и анализа работ Садриддина Айни методы и тенденции развития современной прозы определяются с учетом реалий литературной жизни 30-50-х годов, которые можно считать новым и ценным научным исследованием.

В диссертации на тему «Концепция личности и мастерство создания образов в произведениях Садриддина Айни» дана обоснованная, объективная оценка исследования по проблемам, связанным с личностью, идеологической и буквальной характеристикой, умением создавать портреты персонажей Садриддином Айни, вопросы творчества, стиль, художественного мастерства и создания персонажей. Результаты исследования упорядочены в заключении, и они важны для развития современной литературы в Таджикистане.

Исходя из этого, соискатель рассматривает «Воспоминания» Садриддина Айни как произведение-образец в создании характеров, современные прозаические направления развития, анализ творчества и творческую деятельность С. Айни. Выявление этапов развития личности, творческий портрет писателя, новый взгляд на жизнь и творчество Садриддина Айни, рассмотрение и оценка определенной научной и творческой концепции на примере портрета писателя, литературного деятеля, на примере романа Садриддина Айни «Воспоминания», отражение исторической и творческой личности, литературных деятелей, образа писателя и творческие личности в «Воспоминания» Садриддина Айни, отражение образов интеллигенции, узнавание личности и образа Ахмада Дониша в «Воспоминания» Садриддина Айни.

ANNOTATION

of the thesis of Boborajabova Gulnoza Ziyviddinovna on the topic of: «The concept of personality and skill of creating character portraits in the works of Sadriddin Ayni» presented on the scientific degree of candidate of philological sciences in the speciality 10.01.01 –Tajik literature

Keywords: conception, personality, stages of development of portrait, image of writer, literary figure, skill of character creation, ideological and literary peculiarities, artistic skill, character creation, style and way of creation.

Dissertation is dedicated to learning, considering, investigation and identifying the problems of concept of personality and skill of creating character portraits in the works of Sadriddin Ayni. In this regard, based on works of Sadriddin Ayni, reflection of personality and his skill of creating character portraits are considered by taking into consideration of the latest achievements of the literature study. Based on it, the author implemented a detail research that compiled scientifically in the form of dissertation. There are new ideas for the resolution of the exact problems in the dissertation. The author has resolved certain scientific problems scientifically and in order.

This research has important theoretical and practical values. The scientific and research essence of the dissertation is that the research material within the topic of research and through a definite scientific concept is considered and evaluated. In the result of learning and analyzing works of Sadriddin Ayni, methods and trends of modern prose development are determined by taking into account the realities of the literary life of the 30-50s, which can be considered a new and valuable research.

Dissertation on the topic of «The concept of personality and skill of creating character portraits in the works of Sadriddin Ayni» has evaluated the research of problems related to personality, ideological and literal characteristics, skill of creating character portraits by Sadriddin Ayni, issues of creative manner, creation style, artistic skill and character creation. The results of the research are mentioned in the conclusion and they are important in the development of Tajik recent literature.

Based on it, Sadriddin Ayni's «Yoddoshtho» issues of character creation, modern prose trends of development, analyzing of works and creative activities of S. Ayni, identifying stages of personality development, creative portrait of a writer, a new view to life and works of Sadriddin Ayni, considering and evaluation of a definite scientific and creative concept through the example of writer's portrait, literary figure, through the example of Sadriddin Ayni's «Yoddoshtho» (Memories) novel, reflection of historical and creative personality, literary figures, writer image and creative persons in Sadriddin Ayni's «Yoddoshtho», reflection of images of intelligentsia, recognizing personality and image of Ahmadi Donish in Sadriddin Ayni's «Yoddoshtho» are investigated in the dissertation.